

Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnín. — Vydáva Štátne nakladateľstvo starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVIII. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — Účet Štátnej banky československej č. S 13635. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Adresa administrácie: Štát. nakladateľstvo, Bratislava, Sasínkova 5. — Tlačia ST, n. p., z. z., Martin.

OBSAH

<i>I. A. Kalinin:</i> Učenie J. V. Stalina o spoločenskej úlohe jazyka — — —	65
<i>I. Stoľarov:</i> Rozvíjanie logického myslenia žiakov v procese vyučovania gramatiky	71
<i>Ján Horecký:</i> O hlavných princípoch slovenského pravopisu — — —	77
<i>Štefan Peciar:</i> K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy — — —	81

Podnety a diskusie

<i>Štefan Hudák:</i> Doplnok a ako ho podávať žiakom — — — —	87
<i>Jozef Ružička:</i> Ako písať tvary činného prídavia prítomného — — —	91

Posudky a referáty

<i>Štefan Peciar:</i> A. B. Šapiro, <i>Russkoje pravopisanije</i> — — — —	94
<i>Pavol Ondrus:</i> Prof. P. S. Kuznecov, <i>Russkaja dialektologija</i> — — — —	98
<i>Ján Oravec:</i> Český jazyk — — — — — — — —	99

Drobnosti

<i>V. Dujčíková:</i> Prispieť na niečo — prispieť k niečomu — — — —	103
<i>Š. Peciar:</i> Ľudskosť a ľudstvo — — — — — — — —	103
<i>Uhlár:</i> Odkaz do Rudnían rudnianskym baníckym učňom — — — —	104
Redakčná poznámka — — — — — — — —	104

Učenie J. V. Stalina o spoločenskej úlohe jazyka

I. A. Kalinin

Geniálna práca J. V. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy* znamená novú etapu v rozvoji sovietskej vedy o jazyku. J. V. Stalin osvetlil novým spôsobom všetky základné otázky jazykovedy. S jednej strany sa tu dáva zásadne nové riešenie jazykovedných otázok, ktoré s rozhodnosťou odstraňuje nemarxistické poučky, napríklad o nadstavbovom charaktere jazyka, o triednosti jazyka, ktoré sa s väčšou alebo menšou trvanlivosťou zakorenili v sovietskej jazykovede pod vplyvom N. J. Marra. S druhej strany J. V. Stalin nastoľuje nové otázky, ktoré si sovietska jazykoveda ani nekládla, napríklad otázku o základnom slovnom fonde. J. V. Stalin rozvinul všestranne tézy materialistickej dialektiky a riešil každú otázku, ktorej sa dotkol, s najkrajnejšou jasnosťou a cieľavedomosťou.

Otázky nastolené a riešené v prácach J. V. Stalina majú nesmierny význam tak pre ďalší vývoj vedy o jazyku, ako i pre vyučovanie tejto vedy, najmä i pre vyučovanie jazyka v škole. Prirodzene, že je ťažko dosiahnuť u žiakov správny pomer k štúdiu jazyka a teda i ťažko dosiahnuť dobré úspechy v ovládaní jazyka, ak žiaci nevedia, alebo nemajú jasnú predstavu o tom, načo je jazyk a aký je dôležitý pre ľudskú spoločnosť. A naopak, čím jasnejšie si žiaci uvedomia, načo existuje jazyk, akú úlohu má v spoločnosti, tým uvedomelejší bude ich vzťah k štúdiu jazyka, k jeho používaniu, tým väčší bude záujem o otázky štruktúry jazyka a jeho vývoja, jeho dejín, tým väčšie budú i úspechy v ovládaní jazyka.

Na otázku „Aké sú charakteristické znaky jazyka?“ hovorí J. V. Stalin predovšetkým, že „jazyk patrí medzi spoločenské javy, ktoré pôsobia po celý čas jestvovania spoločnosti. Jazyk sa rodí a rozvíja so zrodom a rozvojom spoločnosti. Umiera spolu so smrťou spoločnosti. Mimo spoločnosti niet jazyka.“¹

¹ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, zborník Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, str. 18.

Keďže je jazyk javom spoločenským, „rovnako slúži všetkým triedam spoločnosti“.² „Bol utvorený nie na uspokojenie potrieb jednej triedy, lež celej spoločnosti, všetkých tried spoločnosti. Práve preto bol utvorený ako celonárodný jazyk, jednotný pre celú spoločnosť a spoločný pre všetkých členov spoločnosti.“³ Pritom jazyk bol a ostáva spoločným pre celú spoločnosť vo všetkých etapách svojho vývoja, počnúc od jeho vzniku.

„Jazyk je bezprostredne spätý s výrobnou činnosťou človeka práve tak, ako s akoukoľvek inou činnosťou vo všetkých oblastiach jeho práce bez výnimky.“⁴

A tak „okruh pôsobnosti jazyka, ktorý zahŕňa všetky oblasti ľudskej činnosti, je oveľa širší a všestrannejší než okruh pôsobnosti nadväzovania. Ba čo viac, okruh pôsobnosti jazyka je temer neobmedzený.“⁵ Je úplne zrejmé, že všestranný charakter jazyka musí byť predmetom neustáleho a systematického vysvetľovania v škole. Štúdium jazyka je zvlášť dôležité a cenné práve pre neobmedzenosť okruhu jeho pôsobenia.

Jazyk patrí k spoločenským javom aj svojím pôvodom: rodí sa so zrodom spoločnosti; aj svojou podmienenosťou konkrétnymi dejinami spoločnosti: vyvíja sa s vývojom spoločnosti; aj vzhľadom na svoju funkciu: existuje len pre spoločnosť. Jazyk podľa správneho výroku Marxa a Engelsa existuje i pre iných ľudí a len preto existuje i pre mňa samého. Jednotlivcom je jazyk potrebný len ako členom spoločnosti. A nakoľko si nemožno predstaviť jednotlivca mimo spoločnosti, tak i mimo spoločnosti niet a nemôže byť jazyka.

Jazyk, ktorý jestvuje len v spoločnosti a pre spoločnosť, plní v nej určitú úlohu, totiž — je prostriedkom dorozumievania ľudí.

Funkcia dorozumievania je prvotnou funkciou jazyka. Na prvotnosť tejto funkcie poukazovali ešte Marx a Engels: „Jazyk vzniká len z potreby, z nástojčivej potreby styku s inými ľuďmi.“⁶ Jazyk teda nielen je prostriedkom styku v hocijakej ľudskej spoločnosti, ale vznikol ako prostriedok styku. Prvotnosť tejto funkcie podčiarkuje aj J. V. Stalin, keď hovorí, že „jazyk jestvuje práve na to, bol utvorený práve na to, aby slúžil spoločnosti ako celku za nástroj styku medzi ľuďmi.“⁷

Keďže funkcia dorozumievania je prvotnou funkciou jazyka, je zároveň jeho najdôležitejšou funkciou. J. V. Stalin v práci *Marxizmus a otázky jazykovedy* neraz spomína túto funkciu jazyka a vždy ju vyzdvihuje na prvé

² Tamže, str. 13.

³ Tamže, str. 10.

⁴ Tamže, str. 19.

⁵ Tamže, str. 12.

⁶ K. Marx a F. Engels, *Spisy* IV, str. 20—21 (rus. vydanie).

⁷ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, sborník *Za marxistickú jazykovedu*, str. 11.

miesto. Špecifické zvláštnosti jazyka záležia najmä v tom, že „jazyk slúži spoločnosti ako prostriedok styku ľudí“.⁸ Na túto funkciu jazyka poukazoval aj V. I. Lenin: „Jazyk je najdôležitejším prostriedkom ľudského styku.“

Označujúc funkciu dorozumievania ako základnú funkciu jazyka, J. V. Stalin osvetľuje aj obsah tejto funkcie a jej spojitosť s inými funkciami jazyka. „Jazyk,“ píše J. V. Stalin, „je prostriedok, nástroj, pomocou ktorého sa ľudia medzi sebou stýkajú, vymieňajú si myšlienky a dosahujú vzájomné dorozumenie.“⁹ Styk ľudí je teda predovšetkým „výmena myšlienok“, ktorej cieľom je „vzájomné dorozumenie“.

Avšak výmena myšlienok v ľudskej spoločnosti (a teda aj „vzájomné dorozumenie“) „je stálou a životnou nevyhnutnosťou, keďže bez nej nemožno organizovať spoločné akcie ľudí v boji proti silám prírody, v boji za výrobu potrebných materiálnych statkov, nemožno dosiahnuť úspechy vo výrobnej činnosti spoločnosti — teda nie je možná sama existencia spoločenskej výroby“.¹⁰ Bez jazyka teda nie sú možné spoločné, súhlasné akcie ľudí v boji s prírodou, t. j. nie je možná spoločenská výroba. Ešte jasnejšie je vyjadrená táto myšlienka pri definovaní špecifických zvláštností jazyka: „... jazyk slúži spoločnosti ako prostriedok styku medzi ľuďmi, ako prostriedok výmeny myšlienok v spoločnosti, ako prostriedok, ktorý umožňuje ľuďom vzájomne sa dorozumievať a organizovať spoločnú prácu vo všetkých sférach ľudskej činnosti, ako v oblasti výroby, tak aj v oblasti hospodárskych vzťahov, ako v oblasti politiky, tak aj v oblasti kultúry, ako vo verejnom živote, tak aj v spôsobe života.“¹¹ A tak jazyk nie je len nástrojom styku, ale zároveň i nástrojom boja v najširšom význame tohto slova: boja v oblasti výroby, hospodárstva, politiky, kultúry atď.

Tézy J. V. Stalina o jazyku ako nástroji styku nás učia, že jestvovanie a vývoj spoločnosti nie sú možné bez spoločenskej výroby; spoločenská výroba nie je možná bez spoločnej činnosti ľudí; spoločná činnosť ľudí nie je možná bez vzájomného dorozumenia; vzájomné dorozumenie nie je možné bez výmeny myšlienok a výmena myšlienok nie je možná bez jazyka. Súdruh Stalin vraví, že „bez jazyka, srozumiteľného spoločnosti a spoločného jej členom, spoločnosť prestáva vyrábať, rozpadáva sa a prestáva jestvovať ako spoločnosť. V tom smysle jazyk, ktorý je nástrojom styku, je súčasne aj nástrojom boja a vývoja spoločnosti“.¹²

⁸ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, zborník Za marxistickú jazykovedu, str. 13.

⁹ Tamže, str. 18.

¹⁰ Tamže, str. 18.

¹¹ Tamže, str. 25.

¹² Tamže, str. 18.

Jazyk je teda nástrojom dorozumievania a zároveň nástrojom boja a vývoja spoločnosti. Funkcia dorozumievania je zároveň aj funkciou vyjadrovania myšlienok, lebo dorozumievanie záleží vo výmene myšlienok a tým vo vyjadrovaní myšlienok. Aby sa myšlienky mohli vymieňať, musia sa sprístupniť sluchovému vnímaniu iných ľudí, t. j. treba ich vyjadriť v zvukoch; a vyjadrovanie myšlienok je akt dorozumievania.

Jazyk však nielen vyjadruje myslenie, ale ho i formuje. Vo vzťahu k mysleniu nie je jazyk len niečím vonkajším; nie je len materiálnym obalom, ale i nástrojom myslenia a v tom je jeho druhá funkcia. Myslenie sa uskutočňuje pomocou jazyka; bez jazyka myslenie neexistuje, tak ako nejestvuje jazyk bez myslenia.

Spojitosť myslenia s jazykom je bezprostredná. „Pretože jazyk je bezprostredne spätý s myslením, registruje a fixuje v slovách a v spojeniach slov do viet výsledky myslenia, úspechy poznávacej činnosti človeka a takto umožňuje výmenu myšlienok v ľudskej spoločnosti.“¹³ Bezprostredná spojitosť jazyka s myslením vystupuje veľmi ostro pri porovnaní jazyka s písmom, ktoré je tiež spojené s myslením, ale prostredníctvom jazyka.

Bezprostredná spojitosť jazyka s myslením trvá od počiatku. „Na duchu od samého začiatku leží kľatba »zaťažnosti« hmotou, ktorá tuhá vystupuje v podobe pohybujúcich sa vrstiev vzduchu, zvukov — slovom, v podobe jazyka.“¹⁴ Vznik myslenia zároveň znamenal aj vznik jazyka.

Konečne spojitosť jazyka a myslenia nielen trvá od počiatku, ale je i nerozlučná. V odpovedi na druhú otázku s. Krašeninnikovovej píše J. V. Stalin: „Myšlienky vraj vznikajú v hlave človeka skôr, ako sú vyjadrené rečou, vznikajú bez jazykového materiálu, bez jazykového rúcha, takrečeno v obnaženej podobe. Ale to je celkom nesprávne. Všetky myšlienky, ktoré vznikajú v hlave človeka, môžu vzniknúť a existovať jedine na základe jazykového materiálu, na základe jazykových termínov a viet. Obnažené myšlienky, neviazané na jazykový materiál, neviazané na jazykovú »prírodnú materiu«, neexistujú. »Jazyk je bezprostrednou skutočnosťou myslenia« (Marx). Skutočnosť myslenia sa prejavuje v jazyku. Iba idealisti môžu hovoriť o myslení nespätom s »prírodnou materiou« jazyka, o myslení bez jazyka.“¹⁵

Druhú funkciu jazyka, jazyk ako nástroj myslenia, treba teda chápať v smysle bezprostrednej a nerozlučnej spojitosti jazyka s myslením. Jazyk formuje myslenie a vyjadruje ho. Myslenie pre seba je myslenie v slovách, myslenie prostredníctvom reči, jazykové myslenie, ale ešte nevyjadrené v zvukoch. Tým, že jazyk formuje myslenie, má úlohu nástroja myslenia;

¹³ Tamže, str. 18.

¹⁴ K. Marx a F. Engels, *Spisy IV*, str. 20 (rus. vydanie).

¹⁵ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, sborník Za marxistickú jazykovedu, str. 27.

tým, že jazyk vyjadruje myslenie, materializuje ho v zvukoch, má úlohu nástroja dorozumievania.

Je jasné, že obidve tieto funkcie sú vzájomne späté. Jazyk formuje myslenie tým, že ho vyjadruje, t. j. realizuje akt dorozumievania. Avšak s druhej strany jazyk formuje myšlienky predovšetkým pre iných, preto, aby boli vyjadrené, čiže pre dorozumievanie. Jazyková funkcia formovania myšlienok i v tomto smysle vždy bola a zostane podradenou funkciou dorozumievania.

Keďže jazyk je predovšetkým prostriedkom dorozumievania ľudí, zároveň s inými faktormi sdružuje ľudí v spoločenstve určitého druhu a slúži ako prostriedok spájania ľudí do jednotného celku, bez ohľadu na rozdiely, ba dokonca na protichodnosť ich záujmov, názorov, ideologie, bez ohľadu na stavovské, kastové, triedne a všelijaké iné spoločenské priehrady medzi nimi. Tak jedným z najdôležitejších príznakov národného spoločenstva je jazyk. Klasická definícia národa, podaná v práci J. V. Stalina *Marxizmus a národnostná otázka* hovorí: „Národ je historicky sa utvorivšie pevné spoločenstvo ľudí, spojených spoločným jazykom, územím, hospodárskym životom a psychickým založením, prejavujúcim sa v spoločnej kultúre.“¹⁶ Túto definíciu národa J. V. Stalin sprevádza poznámkou: „Treba zdôrazniť, že ani jeden z uvedených znakov sám osebe nestačí na definovanie národa. Ba čo viac, stačí, ak chýba hoci jeden z týchto znakov, aby národ prestal byť národom.“¹⁷ Stačilo by teda, keby chýbal spoločný jazyk, a národ by nebol spoločenstvom, jednotou. Nie je náhodné, že pri vypočítavaní znakov národa stojí jazyk na prvom mieste; medzi inými nutnými znakmi národa je jazyk jedným z najpodstatnejších znakov. „Marxizmus učí, že spoločenstvo jazyka je jedným z najdôležitejších znakov národa, pričom dobre vie, že vnútri národa jestvujú triedne protiklady.“¹⁸

Jazyk ako najdôležitejší prostriedok dorozumievania slúži i národnej kultúre, ktorá môže byť rozličná svojím obsahom, ale vždy je národná svojou formou, t. j. jazykom.

Marrovi stúpenci, odvolávajúc sa na Lenina a Stalina, ktorí uznávali jestvovanie dvoch kultúr za kapitalizmu, buržoáznej a proletárskej, urobili si záver aj o existencii dvoch triednych jazykov v kapitalistickej spoločnosti. Avšak keď Lenin a Stalin vraveli o dvoch kultúrach, mali na zreteli obsah kultúry, ktorý je skutočne triedny. Obsah kultúry pri všetkej rozmanitosti tvoria v podstate idey, formou existencie ktorých je jazyk. Preto je kultúra triedna svojím obsahom a zároveň národná formou, t. j. jazykom.

¹⁶ J. V. Stalin, *Spisy II*, Bratislava 1950, str. 303.

¹⁷ Tamže, str. 303.

¹⁸ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, sborník *Za marxistickú jazykovedu*, str. 15.

Prísne a dôsledné rozlíšenie obsahu kultúry a jazyka ako národnej formy kultúry má obzvlášť dôležitý význam pre budovanie kultúry v takom mnohonárodnom štáte, ako je Sovietsky sväz. Boj o kultúru — to je boj za jej socialistický obsah, teda za výchovu komunistickeho vedomia, za priblíženie ideového bohatstva marxizmu-leninizmu širokým ľudovým masám všetkých národností. Ale „idey nejestvujú odtrhnute od jazyka“.¹⁹ Preto boj o kultúru, spojený so vzrastom a rozvojom národných jazykov, tvorí časť národnostnej politiky Sovietskeho sväzu. Táto politika s jednej strany zabezpečuje všetkým jazykom možnosť nerušene sa vyvíjať, napomáha rozvoj národných jazykov pomocou vzdelávania obyvateľstva v jeho rodnom jazyku, tým, že sa utvára písomníctvo v národných jazykoch, tým, že sa podporuje vedecká a literárna tvorba a napokon teoretickým štúdiom týchto jazykov a zostavením normatívnych gramatík, slovníkov atď. pre tieto jazyky. „... len za podmienky rozvoja národných kultúr bude možno riadnym spôsobom pribrať zaostalé národnosti k dielu socialistického budovania... v tom je práve základ leninskej politiky *pomoci* a *podpory* rozvoja kultúr národov SSSR.“²⁰ S druhej strany sa týmto určuje i vzťah k ruskému jazyku, znalosť ktorého je mocnou zbraňou na ovládnutie socialistickej kultúry v celej jej hĺbke a rozmanitosti.

Nie je ťažko pochopiť, že jazyk slúži kultúre a spojuje ľudí v národe zase ako prostriedok dorozumievania medzi ľuďmi. Byť prostriedkom dorozumievania — to je základná funkcia jazyka. Jazyk preto a nato formuje myslenie, lebo je prostriedkom dorozumievania.

Zároveň s jazykom môžu sa využívať a využívajú sa ako nástroj dorozumievania aj iné prostriedky: posunky, mimika. Tieto pomocné prostriedky však nie sú jazykom. Tak o posunkovom „jazyku“ píše J. V. Stalin: „To vlastne nie je jazyk a ani nie náhrada jazyka, schopná tak alebo onak nahradiť zvukový jazyk, ale pomocný prostriedok s krajne obmedzenými prostriedkami, ktorý človek niekedy používa na zdôraznenie tých alebo oných momentov svojej reči. Jazyk posunkov nemožno prirovnávať k zvukovému jazyku tak isto, ako nemožno prirovnávať primitívnu drevenú motyku k dnešnému pásovému traktorovi s päťradlicovým pluhom a radovou traktorovou sejačkou.“²¹ Odlišnosť týchto pomocných dorozumievacích prostriedkov od jazyka slov je po prvé v tom, že nejestvujú ako samostatné jazyky, ale existujú len popri jazyku slov ako jeho pomocné prostriedky; a preto neformujú myšlienky, ale vyjadrujú hotové myš-

¹⁹ Archív K. Marxa a F. Engelsa, sv. IV, 1935, str. 99 (rus. vyd.).

²⁰ J. V. Stalin, *Politická správa Ústredného výboru VKS(b)*, Spisy 12, 1949, str. 368—369 (rus. vyd.).

²¹ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, sborník *Za marxistickú jazykovedu*, str. 31.

lienky, sformované prostredníctvom jazyka a existujúce vo forme jazyka. Po druhé, možnosti takých „jazykov“ sú krajne obmedzené.

Krátke shrnutie: základná a prvotná funkcia jazyka je v tom, že slúži ako prostriedok dorozumievania ľudí. Len tým, že jazyk plní túto funkciu, sjednocuje ľudí do spoločenských celkov, slúži ako nástroj boja a rozvoja, slúži národnej kultúre. Len v priebehu spĺňania tejto funkcie bol jazyk „jednou z tých sil, ktoré pomohly ľuďom odlišiť sa od sveta živočíchov, sjednotiť sa v spoločnosti, rozvinúť svoje myslenie, organizovať spoločenskú výrobu, viesť úspešný boj so silami prírody a dosiahnuť taký stupeň pokroku, na akom sme dnes“.²²

Učenie J. V. Stalina o spoločenskej úlohe jazyka, jeho bezprostrednej a nerozlučnej spätosti s myslením nás vedie k praktickému záveru o nevyhnutnosti stáleho a systematického štúdia jazyka s cieľom osvojiť si jeho normy. Ešte dávno pred lingvistickou diskusiou vravel J. V. Stalin hrdinovi socialistickej práce A. S. Jakovlevovi: „Ak človek nevie gramotne, správne vyjadriť svoje myšlienky, znamená to, že aj myslí nesystematicky a chaoticky.“²³ Veď ináč to ani nemôže byť: lebo jazyk je bezprostredná skutočnosť myslenia.

Študovať ruštinu — to znamená učiť sa predovšetkým u V. I. Lenina, J. V. Stalina vyjadrovať svoje myšlienky jednoducho, jasne a presne. Nie nadarmo M. I. Kalinin vravel v príhovore k začínajúcim spisovateľom: „Keby sa ma dakto spýtal, kto najlepšie ovláda ruštinu, odpovedal by som — Stalin. Urho sa musíme učiť jadrnosti, jasnosti a kryštálovej čistote jazyka. Pokúste sa vyložiť kratšie nejakú myšlienku, vyslovenú Stalinom!“²⁴

Z ruského originálu *Učenie J. V. Stalina ob obščestvennoj roli jazyka* (Russkij jazyk v škole XIII, 1952, č. 2, str. 1—6) preložila Oľga Mal'ková. Preklad lektoroval Štefan Peciar.

Rozvíjanie logického myslenia žiakov v procese vyučovania gramatiky

(Skúsenosti z práce na pedagogickom učilišti.*)

I. Stoľarov

Logicky správne myslenie je myslenie jasné, súvislé, harmonické, prísne dôsledné, presvedčivé, ktoré sa opiera o fakty a príklady, ktoré nepripúšťa protirečenie v chode myšlienok, — myslenie, pomocou ktorého sa do-

²² J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, zborník Za marxistickú jazykovedu, str. 31.

²³ A. S. Jakovlev, *Rozprávania zo života*, 1944, str. 99.

²⁴ M. I. Kalinin, *O literature*, Lenizdat, 1949, str. 74.

* Ako naše pedagogické gymnázium.

sahuje pravda. „Predmetom logiky je pravda,“ — písal V. I. Lenin v svojich „Filozofických sošitoch“.¹

Logicky správne myslenie má veľký význam obzvlášť v školskej praxi: zovšeobecňuje a zlepšuje metódy a spôsoby práce v rôznych predmetoch, zvyšuje kultúru ústnej a písomnej reči, lebo myslenie a reč sú neoddeliteľné. „Jazyk je bezprostredná skutočnosť myslenia“ (K. Marx).

V svojej práci *O marxizme v jazykovede* J. V. Stalin píše: „Obnažené myšlienky, neviazané na jazykový materiál, ... neexistujú.“² „Všetky myšlienky, ktoré vznikajú v hlave človeka, môžu vzniknúť a existovať jedine na základe jazykového materiálu, na základe jazykových termínov a viet.“³ „Jazyk je prostriedok, nástroj, pomocou ktorého sa ľudia medzi sebou stykajú, vymieňajú si myšlienky a dosahujú vzájomné dorozumenie. Pretože jazyk je bezprostredne spätý s myslením, registruje a fixuje v slovách a v spojeniach slov do viet výsledky myslenia, úspechy poznávacej činnosti človeka a takto umožňuje výmenu myšlienok v ľudskej spoločnosti.“⁴

Zakladateľ ruskej pedagogiky K. D. Ušinskij hovoril, že základy rozumovej reči sú v logickom myslení. Logicky správne myslenie pomáha hlbšie si osvojiť obsah učebnej látky, pripraviť sa na hodiny, domáce úlohy, jasne, dôsledne a presvedčivo odôvodniť svoje úvahy, správne ich vyjadriť slovami v ústnej i písomnej forme, vybrať v študovanej látke hlavné a podstatné a napokon urobiť zovšeobecnenie, záver.

Rozvíjanie správneho, logického myslenia je najdôležitejšou súčasťou úlohy komunistickej výchovy. Nielen vyučovanie v celku, ale aj každý predmet vyučovania musí napomáhať rozvíjanie rozumových schopností žiakov, ich logického, správneho myslenia.

Čo znamená vychovávať myslenie žiaka v procese vyučovania? To znamená rozličnými pedagogickými spôsobmi rozvíjať u žiakov schopnosť: 1. z faktov robiť správne závery; 2. porovnávať a konfrontovať navzájom fakty; 3. overovať urobené závery v praxi; 4. oddeľovať podstatné príznaky a vlastnosti; 5. zisťovať spojitosti a vzťahy medzi slovami, faktami, javmi a udalosťami; 6. pristupovať k predmetu alebo udalosti s rôznych stránok; 7. využívať vedomosti ako metódu ďalšieho poznania. To tiež znamená rozvíjať u žiakov pružnosť a hĺbavosť rozumu, chápatosť, snahu hlboko a široko ovládať učebnú látku. V podstate učiteľ akéhokoľvek predmetu je súčasne učiteľom logiky na materiáli svojho predmetu.

¹ V. I. Lenin, *Filozofské tetrady*, 1947, str. 174.

² J. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, zborník *Za Marxistskú jazykovedu*, vyd. SAVU, Bratislava 1950, str. 27.

³ Tamže.

⁴ Tamže, str. 18.

Veľké možnosti pre rozvíjanie logického myslenia dáva štúdium materinského jazyka. K. D. Ušinskij pozeral na štúdium materinského jazyka ako na najdôležitejší prostriedok rozvíjania logického myslenia žiaka, s druhej strany pokladal rozvíjanie myslenia za hlavnú podmienku pre osvojenie si materinskej reči. Obrovský význam v rozvíjaní myslenia má štúdium gramatiky. „Gramatika, — hovorí Ušinskij, — je potrebná nielen pre prapovis, ale aj pre rozvíjanie logického myslenia.“⁵

Vychovávať myslenie žiakov možno len vtedy, keď žiaci chápu obsah poznávaného. Myslenie nemožno rozvíjať na nesrozumiteľnej látke, t. j. na takej látke, ktorá je chápaniu žiaka neprístupná. Preto hodina gramatiky musí sa začínať správnym pochopením príkladov napísaných na tabuli. Dajme tomu, že na tabuli je napísaná veta: *Delu — vremia, poteche — čas*. Je nutné, aby žiaci pochopili smysel tohto spojenia („pracovať treba viac, a odpočívať menej“).

Na hodine gramatiky žiaci sa obyčajne cvičia v rozvíjaní logického syntetického myslenia. Pracujú s každým príkladom, napísaným na tabuli, pozorujú, nachádzajú spoločné príznaky a tým sa privádzajú k určitému záveru alebo definícii. Tu sa používa induktívna metóda myslenia.

Pri podávaní definície rozličných gramatických kategórií žiaci sa cvičia v logicky správnych definíciách pojmov, lebo väčšina gramatických definícií je vybudovaná podľa princípu logických definícií; ukáže sa rodový pojem, pridá sa druhový rozdiel a tým sa dáva definícia druhového pojmu. Napríklad: „Podstatné meno (druhový pojem) je časť reči (rodový pojem), ktorá označuje názov predmetu (druhový rozdiel).“

Ale v učebniciach gramatiky bývajú čo do logičnosti aj slabé definície pojmov. Napríklad v jednej učebnici bola takáto definícia častíc: „Medzi pomocnými slovami sú také slová, ktoré nie sú ani predložky, ani spojky: tieto slová sa nazývajú časticami.“

V školskej učebnici je takáto definícia: „Primkýnaním sa nazýva také spojenie slov, pri ktorom podradené slovo nie je určované ani shodou, ani rekciov.“ V týchto definíciách je porušené pravidlo definície pojmov, známe z logiky, ktoré znie: „Definícia nemá byť negatívna.“

Hodiny gramatiky, ako aj hodiny iných predmetov sa nesmú obmedzovať len na osvojenie si určitých javov a faktov. Javy a fakty sú materiálom pre závery a zovšeobecnenia. Závery a zovšeobecnenia robia žiaci pedagogických učilíšť alebo vyšších tried strednej školy často sami.

Vyučovanie, ktoré rozvíja samostatnosť myslenia žiakov, je základnou podmienkou formovania svetonázoru. Hodina bohatá na fakty, ale chudobná na zovšeobecnenia, hodina, ktorá nepovzbudzuje k aktívnej rozumo-

⁵ K. D. Ušinskij, *Rukovodstvo k prepodavaniju po „Rodnomu slovu“*.

vej práci, nebude formovať svetonázor žiakov. Hodina, na ktorej sa závery podávajú v hotovej forme, často býva dogmatická a formálna.

V druhej polovici hodiny gramatiky sa upevňuje gramatický záver na rozbere dopĺňujúcich príkladov, uvedených učiteľom, alebo vymyslených samými žiakmi pri vypracúvaní zodpovedajúceho ústneho alebo písomného cvičenia z učebnice (tu sa žiaci cvičia v správnom logickom deduktívnom myslení).

Ukážeme to v krátkosti na nejakom konkrétnom materiáli zo skúseností pri vyučovaní gramatiky v pedagogickom učilišti.

Vezmime si tému hodiny v druhom ročníku (III. semester): „Slovesný neurčitok“.

Oznamuje sa téma hodiny. Na tabuľu učiteľ napíše tieto vety:

1. Nam pora *idti* v pedagogičeskoje učilišče. (Musíme už ísť do pedagogického učilišťa.)
2. Rodinu nado *ľubiť*. (Vlast' treba milovať.)
3. Rodinu nado *bereť*. (Vlast' treba chrániť.)
4. My dolžny chorošo *učitsia*. (Musíme sa dobre učiť.)
5. Na katke možno *razveč'sia* i *otdochnuť*. (Na kízisku sa možno zabaviť a od-
dýchnuť si.)

Žiaci čítajú tieto vety. Všetky slovesá sú v nich podčiarknuté. Pozorujú sa spoločné príznaky všetkých podčiarknutých slovies: 1. nemajú ani osobu, ani číslo, ani čas; 2. odpovedajú na otázky *čo robiť?* *čo urobiť?*; 3. sú zakončené na *-ti*, *-ť*, *-č'*, *-ť'sia*, *-č'sia*.

Potom učiteľ povie gramatický termín: „Slovesá, ktoré majú takéto príznaky, sú v neurčitku“ — a vedie žiakov k tomu, aby sami urobili záver: čo sa volá slovesným neurčitkom?

Táto práca (rozoberanie príkladov, oddelenie podstatných príznakov a zovšeobecnenie — záver) — rozvíja hlavne induktívne logické myslenie (od jednotlivého k všeobecnému) s prvkami dedukcie (oddelenie podstatných príznakov).

Ďalej sa získaný gramatický záver upevňuje na príkladoch vymyslených žiakmi a na vypracovaní praktického cvičenia 215 (A. M. Zemskij, M. V. Svetlajev, S. J. Kriučkov, *Russkij jazyk*, č. 1. Učebnik dľa pedagogičeskich učilišč, 1950).

Celá práca pri upevňovaní gramatického záveru rozvíja u žiakov hlavne deduktívne logické myslenie, t. j. proces myslenia od všeobecného k jednotlivému. Veľký význam v rozvíjaní logicky správneho myslenia má gramatický rozbor. Ukážeme to na nejakom príklade gramatického rozboru zo skúseností pri práci v pedagogickom učilišti podľa osnov IV. semestra (II. ročník).

Dajme tomu, že je uvedený tento príklad na gramatický rozbor: „Všetci

sovietski ľudia vrúčne milujú svoju krásnu vlasť.“ Rozbor sa robí takto. Číta sa celá veta. Určí sa typ danej vety (jednoduchá, osobná, rozvitá, podľa intonácie oznamovacia, úplná, podľa členenia dvojčlenná). Určí sa podmetová časť vety (*všetci sovietski ľudia*) a prísudková časť vety (*vrúčne milujú svoju krásnu vlasť*). To nie je nič iné ako logický podmet (subjekt) a logický prísudok (predikát).

Ďalej sa určí gramatický podmet. *Kto?* — *Ľudia*. Čím je vyjadrený podmet? Všeobecným podstatným menom, ktoré označuje predmet životný druhého skloňovania (v ruštine — pozn. prekl.), v prvom páde množného čísla.

Rozoberá sa podmetová časť vety. *Akí ľudia?* *Sovietski*. *Sovietski* je shodný prívlastok, vyjadrený prídavným menom vzťahovým v prvom páde množného čísla. *Ktorí ľudia?* — *Všetci*. *Všetci* je shodný prívlastok, vyjadrený zámenom určovacím v prvom páde množného čísla.

Ďalej rozoberáme prísudkovú časť vety. Aký vzťah majú sovietski ľudia k svojej vlasti? Odpoveď: *milujú* (ju). *Milujú* je prísudok, vyjadrený slovesom druhého časovania (v ruštine — pozn. prekl.) v nedokonavom vide, činného rodu, prechodným, nezvratným, v oznamovacom spôsobe, v tretej osobe množného čísla prítomného času.

Čo milujú? — *Vlasť*. *Vlasť* je priamy predmet, vyjadrený podstatným menom atď. *Čiu vlasť?* — *Svoju*. *Svoju* je shodný prívlastok, vyjadrený prívlastňovacím zámenom (atď.) ženského rodu, v štvrtom páde jednotného čísla. *Akú vlasť?* — *Krásnu*. *Krásnu* je shodný prívlastok, vyjadrený akostným prídavným menom atď. *Ako milujú?* — *Vrúčne*. *Vrúčne* je príslovkové určenie spôsobu, vyjadrené príslovkou spôsobu atď.

Pri gramatickom rozbere žiak sa učí uvažovať „s dostatočným dôvodom“. V duchu si odpovedá na otázku *prečo?* Prečo toto slovo (napríklad *vlasť*) je predmet? Prečo je to priamy predmet? Prečo slovo *vlasť* je podstatné meno? Prečo gramatický rod tohto slova je ženský? V štvrtom páde? Jednotnom čísle? Atď. Slovom, na každom kroku si žiak kladie otázku *prečo?* a odpovedá na ňu s dostatočným dôvodom (motivujúc odpoveď).

Správne postavený gramatický rozbor učí žiakov zisťovať významovú súvislosť medzi slovami vo vete a gramatickými pojmami, hlboko a s porozumením chápať naučenú gramatickú látku v celku, vypracováva návyk zovšeobecňovania, presnosti a dôslednosti v úsudkoch, učí usudzovať odôvodnene, dokazovať, t. j. ak hovoríme v termínoch logiky, gramatický rozbor napomáha rozvíjať abstraktné, induktívne a deduktívne myslenie, vypracováva návyky logického dôkazu a dáva možnosť použiť v praxi logický zákon myslenia — zákon dostatočného dôvodu.

Na konci hodiny gramatiky treba nechať niekoľko minút na vysvetlenie domácej úlohy. Vysvetľovanie domácich úloh z gramatiky má veľký vý-

znam pre rozvíjanie logického myslenia: vnáša jasnosť do chápania a vypracovania zadanej samostatnej práce.

Čo sa týka rozvíjania správneho logického myslenia, v systéme prác z gramatiky nie je na poslednom mieste zostavovanie schém. Princíp názornosti je jedným zo základných princípov sovietskej pedagogiky. Schéma ako názorná pomôcka používa sa pri vyučovaní mnohých predmetov (fyziky, prírodovedy, dejepisu a iných). Schémy (ako hotové plakáty, alebo obkreslené z učebníc a zväčšené) pomáhajú osvojiť si študovanú látku, upevniť ju v pamäti. Niekedy učiteľ kreslí schému na tabuli. Schéma ako názorná pomôcka sa používa aj v učebniciach gramatiky. Schéma dáva žiakovi možnosť naučiť sa zovšeobecňovať, klasifikovať, uvádzať do systému získané vedomosti, zisťovať súvislosti a vzájomné vzťahy medzi študovanými javmi jazyka a gramatickými pravidlami. Význam schémy sa zvyšuje najmä vtedy, keď sa využíva nielen ako hotová názorná pomôcka, ale keď žiaci o nej premýšľajú a samostatne ju zostavujú. Schéma musí byť jednoduchá a názorná.

Veľký význam v rozvíjaní logického myslenia má opakovanie (bežné, každodenné i tematické) na hodinách ruského jazyka. Opakovanie prehĺbuje, systematizuje, zovšeobecňuje skôr nadobudnuté vedomosti, vyžaduje hlbšiu analýzu a syntézu, vyšší stupeň abstrakcie. V cvičeniach z gramatiky žiaci prakticky študujú mnohé logické kategórie. Napr. keď pracujú s jednoduchou oznamovacou vetou, pracujú na logickom súde, lebo logický súd sa v gramatike obyčajne vyjadruje formou oznamovacej vety.

Pri rozboře podmetovej časti vety a prísudkovej časti vety žiaci sa prakticky oboznamujú s logickým podmetom (subjektom) a s logickým prísudkom (predikátom). Pri štúdiu častí reči prakticky študujú pojmy a učia sa podávať logicky správne definície pojmov.

Pri delení častí reči na plnovýznamové a pomocné, ohybné a neohybné, alebo pri rozdeľovaní zvukov reči na rozličné skupiny podľa určitých príznakov (samohlásky, spoluhlásky, znelé, neznelé atď.) žiaci sa prakticky cvičia v klasifikácii ako logickom procese.

Keď robia gramatický záver na základe pozorovaní jednotlivých konkrétnych príkladov, žiaci sa cvičia v logickom induktívnom a deduktívnom myslení a vypracovávajú si praktické návyky abstraktného myslenia.

V cvičeniach gramatického rozboru žiaci používajú logický zákon „dostatočného dôvodu“ a cvičia sa v základnej forme zostavovania logických dôkazov.

Pri študovaní podmienkových viet žiaci prakticky pracujú s podmienenými súdmi.

Keď študujú bezspojkové podradňovacie súvetie (napríklad „Učenie Marxa, Engelsa, Lenina, Stalina je premocné; je pravdivé“), žiaci sa prakticky oboznamujú s jednoduchým skráteným sylogizmom atď.

Sovietska škola celým procesom vyučovania a výchovy a osobitne celým systémom cvičení z gramatiky a hlavne z ruského jazyka musí ozbrojiť svojich žiakov návykmi správneho, logického myslenia. Tým viac je to nutné pre budúcich učiteľov masovej školy, ktorí sú povolani dávať deťom prvé najjednoduchšie pojmy z logiky na materiáli z gramatiky, učiť deti správne mysleniu.

Z ruského originálu *Razvitijsje logičeskogo myšlenija učaščichsia v processe zaňatij po grammatike* (Russkij jazyk v škole XIII, 1952, č. 5, str. 57—61) preložila Viktória Lapárová. Preklad lektoroval Štefan Peciar.

O hlavných princípoch slovenského pravopisu

Ján Horecký

Vo všetkých novších štúdiách o slovenskom pravopise sa shodne zisťuje, že jeho hlavným princípom je princíp fonetický, resp. fonologický. Vyjadruje sa tým, že sa každá hláska (fonéma) zapisuje v podstate tak, ako sa vyslovuje: vyslovovaná hláska [a] sa zapisuje znakom (grafémou) *a*, hláska [ɛ] sa píše znakom *ě* a pod. Možno povedať, že zhruba každej hláske (fonéme) odpovedá v slovenskom pravopise osobitný znak (graféma).

Fonetický princíp sa však v slovenčine neuplatňuje dôsledne. Sú prípady, keď písomný záznam nezodpovedá skutočnej výslovnosti jednak preto, že sa zachováva jednotný obraz morfémy (princíp morfológický), jednak preto, že sa slovo píše podľa svojho pôvodu (princíp etymológický). Obidva tieto princípy, morfológický i etymológický, sa však často preceňujú. V každých pravopisných pravidlách slovenčiny sa venuje a musí venovať veľa miesta takým poučkám, ktoré nie sú založené na fonetickom pravopisnom princípe (práve preto, že sú výnimkou, odchýlkou od fonetického pravopisu). Pritom o fonetickom princípe sa hovorí obyčajne málo. Mnoho o ňom konečne ani netreba hovoriť, lebo pravidlá o písaní podľa výslovnosti sú veľmi jednoduché a na prvý pohľad jasné, pokiaľ je, pravda, ustálená výslovnosť.

V týchto poznámkach sa pokúsime prakticky osvetliť princípy, na ktorých je vybudovaný náš dnešný pravopis. Pokúsime sa to urobiť tak, že sa každý prípad budeme snažiť odôvodniť poukazom na zásady známe každému, kto sa naučil čítať a písať a chce na základe svojich znalostí slovenčiny získať aj bezpečné ovládnutie slovenského pravopisu.*

* Pri svojich výkladoch aplikujeme metódu, ktorú použil A. N. Gvozdev vo svojej práci *Osnovy russkoj orfografii* (Učpedgiz 1951) pri rozbere ruského pravopisu.

Vo veľkej väčšine prípadov môžeme pravopis daného slova odôvodniť priamym porovnávaním s výslovnosťou. Napr. v slove *lavica* každé písmeno zodpovedá určitej hláske; je tu priama shoda s výslovnosťou, čiže dôsledne sa tu uplatňuje fonetický princíp.

Shoda medzi pravopisom a výslovnosťou je však v podstate aj napr. v slove *matica*. Rozdiel je len v tom, že hlásku *ť* nezapisujeme písmenom *ť*, ktoré inak v slovenskej grafickej sústave jestvuje, ale písmenom *t*. Hlásku *ť* píšeme raz ako *ť* (*ťarbavý*), raz ako *t* (*ticho*). Ide tu o dôsledok „nedokonalosti“ našej grafiky, podmienenej tým, že sme prevzali latinskú abecedu: pre hlásku *ť* nemáme osobitný úplne odlišný znak, pretože v latinčine niet hlásky *ť*, a teda ani písmena *ť*. Na vyjadrenie hlásky *ť* používame najčastejšie znak pre *t*, na ktorý kladieme mäkčeň.

Okrem toho však označujeme hlásku *ť* aj tak, že za znakom pre *t* napíšeme samohlásky *i*, *í*, *e* alebo dvojhlásky *ia*, *ie*, *iu*. Je to teda taký spôsob, pri ktorom ako grafická jednotka vystupuje nie jedno písmeno, ale skupina písmen, najčastejšie slabika (v našom prípade slabika *ti*). Iba z celej slabiky vieme, ako treba napísané slovo prečítať. Možno teda hovoriť o prvkoch slabičného princípu (ktorý je však ešte komplikovaný tým, že sa uplatňuje len v domácich slovách, ba v spojení s hláskou *e* ani tu nie vždy). V dnešnej slovenčine však aj tu ide o pravopis fonetický, lebo je tu vlastne len trocha složitejšie zachycovanie výslovnosti.

Trocha ťažšie je odôvodniť pravopis v tých prípadoch, kde sa nepíše podľa výslovnosti.

Ak vyslovíme napr. „ot potoka, oťpatku“ a napíšeme *od potoka, odpadku*, treba hľadať odôvodnenie pravopisu nie vo výslovnosti, ale kdesi inde. Pravda, ani tu nie je odôvodnenie nejako ťažké: v spojení *od potoka* píšeme predložku *od* s *d*, pretože sa tak vyslovuje a píše vo všetkých polohách, kde nie je pred neznelou spoluhláskou. Zachovávame tak jednotnú podobu tejto predložky vo všetkých polohách. Slovo *odpadku* napíšeme s *d* preto, že je v ňom predpona *od-* tak isto ako napr. v slovách *odval*, *odrezok* a že v nominatíve má podobu *odpadok*, príbuzné sloveso znie *odpadať* atď. Je to známy morfológický princíp, ktorý sa prejavuje snahou zachovať nemennú podobu tej istej morfémy vo všetkých polohách.

Osobitnú kapitolu v našom pravopise tvorí otázka *y*. Je známe, že vo výslovnosti niet rozdielu medzi *i* a *y*, resp. že pre jednu samohlásku (*i*) máme v našom pravopise dve grafémy.

Písanie *y* v koreni slov nemožno odôvodniť ani fonetickým, ani morfológickým princípom, ale iba tradíciou. Platí to nielen o tzv. vybraných slovách, kde sa píše *y* po tzv. obojakých spoluhláskach, ale aj o všetkých iných prípadoch. Práve preto, že tu nemožno pravopis odôvodňovať nejakou jednotnou zásadou, ale že sa treba tieto slová prosto naučiť, ťažko možno hovoriť o nejakom princípe vo vlastnom smysle slova. Možno tu

stanoviť iba pravidlo, že po určitých tzv. „mäkkých“ spoluhláskach nepíšeme nikdy *y* (č, dž, š, ž, c, dz, j, ľ, ď, ň, ĺ). Po všetkých ostatných spoluhláskach píšeme *i* alebo *y*. Písanie nedá sa však bez historických a etymologických znalostí odôvodniť.

Presnejšie možno vymedziť písanie *y* alebo *i* v koncovkách. Ani tu nemožno písať *y* po mäkkých spoluhláskach č, dž, š, ž, c, dz, j, ľ, ď, ň, ĺ. Ale v ostatných prípadoch možno písanie *y* veľmi ľahko odôvodniť, ak si vezmeme na pomoc gramatiku. Lebo kým napr. v prídavných menách *rýdži*, *krajší* musí byť vždy *i*, resp. *i* (pretože predchádza „mäkká“ spoluhláska), v nominatíve prídavných mien „tvrdého“ skloňovania ako *dlhý*, *starý*, *čerstvý*, *nový* dá sa písanie *y* odôvodniť gramatickou shodou (v jedn. čísle -ý, resp. -y, v množ. čísle pri muž. život. rode -í, resp. -i). Mäkké koncovky po obojakých spoluhláskach pri zvieracích prívlastňovacích prídavných menách (*pávi*, *rybí*, *supí* ap.) možno opäť vysvetliť gramaticky, a to práve poukazom, že ide o osobitnú gramatickú kategóriu.

Podobne možno len s použitím gramatických poučiek odôvodniť písanie *y* v nominatíve a akuzatíve množ. čísla mužských neživotných a ženských podstatných mien tvrdého zakončenia (*duby*, *ruky*), v gen. sg. vzoru *ruka*, ba (v teraz ešte platnom pravopise) aj v minulom čase (*ženy písaly*, *spievaly*). Pravda, v tomto poslednom prípade sa odôvodnenie niekedy komplikuje rozličnými logickými vzťahmi. Aj písanie predložky *s* (*so*) so 7. pádom a *z* (*zo*) s 2. pádom sa dá odôvodniť gramaticky, ba v niektorých prípadoch aj písanie predpony *z-/zo-* (napr. ak ide o zmenu vidu).

Všetky tieto prípady tvoria takú charakteristickú skupinu pri odôvodňovaní pravopisu, že tu možno hovoriť o gramatickom princípe v našom pravopise.

Môžeme teda shrnúť, že v našom pravopise sa uplatňuje princíp fonetický, morfológický, ako sa všeobecne učí a ako sa hovorí aj v návrhu nových Pravidiel. Ukazuje sa však, že princíp historicko-etymologický ťažko nazvať princípom, ale že na druhej strane sa veľmi výrazne črtá princíp gramatický, ktorý je veľmi úzko spojený s ovládaním celkovej gramatickej stavby slovenčiny.

Pre ozrejmenie podielu, ktorý majú tieto princípy na výstavbe slovenského pravopisu, rozoberme si nejaký súvislý jazykový prejav. Vezmeme si napr. úryvok z Kukučina (Hviezdoslavova knižnica, str. 51), ktorý má práve 500 grafém (prítom *ch* a dvojhlásky z praktických dôvodov berieme za jednu grafému, resp. za jednu hlásku).

Je to tento text:

Na toto slovo obzrel sa prekvapený Ondrej. K tomu, čo si predstavujeme pod slovom „kaštieľ“, nechýbalo nič, iba kaštieľ. Dvor bol tu: dlhý, široký, obohnatý plotom, miestami načatým. Za dvorom otváral sa ďaleký výhľad do poľa snehom zaneseného a končil sa na samom okraji horizontu reťazou hôr, ktorých tmavá zeleň, pokrytá

čerstvým snehom, bola ani čo by cukrom posypal. Alej! nevidno nijakých, ani nových, ani starých. Možno preto zdá sa dvor a okolie Ondrejovi takým pustým a smutným. Tak-zvané hospodárske stavy svedčily o úpadku, slabé strechy uhýbaly sa pod ťarchou čerstvého snehu. Kam oko padne, všade bieda, rozklad, hniloba. Popri chodníku, ktorým sa šlo od potoka, tiekol jarok hnojovky.

V tomto texte sa bez historických znalostí nedá odôvodniť *y* v slovách *nechýbalo*, *výhľad*, *pokrytá*, *by*, *posypal*, *uhýbaly* (ide len o prvé *y*). Je to vcelku šesť slov, z ktorých štyri sú „vybrané“ slová. Percentuálne je to iba 1,2%. Vo všetkých prídavných menách sa dá pravopis odôvodniť gramaticky (15 slov), podobne aj v slovesách *svedčily*, *uhýbaly* sa a v podst. menách *stavy*, *strechy*. Vcelku sa teda gramaticky dá odôvodniť pravopis v 19 slovách, čo je 3,8%.

Morfologicky možno v tomto úryvku odôvodniť písanie predložiek (*pod slovom*, *pod ťarchou*, *od potoka*), predpôn (*predstavujeme*, *rozklad*), znelych spoluhlások na konci (*rozklad*) i vnútri slova na morfológickom šviku (*svedčily*, *o úpadku*). Vcelku sa tu morfológický princíp uplatňuje v ôsmich slovách čiže v 1,6% prípadov.

Dost veľkú skupinu tvoria prípady, kde sa síce dá pravopis odôvodniť foneticky, ale kde sa uplatňuje spomenutý „slabičný“ princíp. Je to v našom texte v 21 prípadoch, t. j. 4,2%.

Ak tieto výsledky zostavíme do prehľadnej tabuľky, dostaneme takýto obraz:

	počet písmen	
princíp fonetický	446	89,2%
„slabičný“	21	4,2%
morfologický	8	1,6%
gramatický	19	3,8%
„etymologický“	6	1,2%
	500	100,0%

Tieto čísla sme si overili podrobným rozborom 500 znakov z úvodníka Pravdy z 21. 8. 1952. Tam sa dá foneticky odôvodniť pravopis v 446 prípadoch (88,8%), slabične 27 (5,4%), morfológicky 10 (2,0%), gramaticky 15 (3,0%) a etymologicky 2 (0,4%). I keď sú tu čísla a percentá o niečo pozmenené, jednako len možno aj tu zistiť rovnakú proporcionalitu medzi jednotlivými princípmi.

Z rozboru jasne vidieť, že v slovenskom pravopise nielen v celku, ale aj v konkrétnom využití v jednotlivých jazykových prejavoch vysoko prevláda princíp fonetický (resp. fonologický) temer s 90% prípadov. Pritom sa toto percento dá zvýšiť o percento „slabičného“ princípu, ktorý dosahuje 4—5%. Okrem toho je z rozboru zrejmé, že gramatický princíp, na ktorý sme tu poukázali, je oveľa viac využitý ako morfológický.

Toto je, pravda, dnešný stav, pred pravopisnou úpravou, o ktorej sa práve diskutuje. Keby sme tento stav porovnali so stavom, ktorý bol ustálený pravidlami z r. 1931, zistili by sme nepatrné zvýšenie percenta fonetického princípu, pretože už vtedy sa ustálilo fonetické písanie typu *skúška*, *skamenieľ* atď. Toto postupné zväčšovanie rozsahu fonetického princípu je dôkazom, že je to v našom pravopise princíp živý, majúci budúcnosť. Takto si najlepšie overujeme, že keď sa pri dnešnej úprave pristupuje k ešte väčšiemu zdôrazneniu fonetického princípu (zaznačovanie kvantity v prevzatých slovách, písanie predpôň *s-*, *z-*, *zo-*), je to v shode so živými tendenciami nášho pravopisu. Je to príklon k fonetickému princípu tam, kde nebolo nijakého princípu. V iných prípadoch zase uplatňujeme prechod k inému živému princípu. Tak pri odstránení *y* z minulého času ide o prechod od princípu gramatického k fonetickému. Robíme to preto, lebo je to únosnejšie s hľadiska toho, kto sa náš pravopis ešte len začína učiť, a to sú všetky naše deti.

K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy*

Štefan Peciar

Ženské podstatné mená na -ianka, -anka.

Návrh Pravidiel.

§ 62. 1. Príponu *-ianka* majú obyvateľské mená ženského rodu, ak sa príslušné prídavné meno končí na *-iansky*. Napr.: *Detvan* — *Detvianka* — *detviansky*, *Nitran* — *Nitrianka* — *nitriansky*, *Trenčan* — *Trenčianka* — *trenčiansky*, *Pešťan* — *Pešťianka* — *pešťiansky*, *Turčan* — *Turčianka* — *turčiansky*. Ustálenou výnimkou je *Modran* — *Modranka* — *modranský*.

Prípona *-ec*, ktorá je v obyvateľských menách mužského rodu odvodených od miestnych mien na *-any*, v ženskom rode a v prídavnom mene odpadá. Napr.: *Čičmanec* — *Čičmianka* — *čičmiansky*, *Kapušanec* — *Kapušanica* — *kapušiansky*, *Margecanec* — *Margecianka* — *margeciansky*, *Turčanec* — *Turčianka* — *turčiansky*, *Sučanec* — *Sučianka* — *sučiansky*, *Topoľčanec* — *Topoľčianka* — *topoľčiansky*.

Príponu *-ianka* majú aj slová odvodené od všeobecných mien na *-an*, ak sa odvodené prídavné meno končí na *-iansky*: *mešťan* — *mešťianka* — *mešťiansky*, *občan* — *občianka* — *občiansky*, *zeman* — *zemianka* — *zemiansky*.

* Pokračujeme v komentovaní jednotlivých paragrafov návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu. (Pozri XVII. roč., č. 9—10 a XVIII. roč., č. 1—2.)

Ak nejde o obyvateľské mená, ženské meno sa končí na *-anka* a prídavné meno na *-anský*. Napr.: *Slovan — Slovanka — slovanský, Tatran(ec) — Tatranka — tatranský, fatranský, matranský*; podobne aj vo všeobecných podstatných menách: *kresťan — kresťanka — kresťanský, pohan — pohanka — pohanský, krajan — krajanka — krajanský*.

Po dlhej koreňnej slabike majú ženské obyvateľské mená zakončenie *-anka*: *Komárany — Komáranec — Komáranka — komáranský, Komárno — Komárňan — Komárňanka — komárňanský, Piešťany — Piešťanec — Piešťanka — piešťanský, Sliačany — Sliačanec — Sliačanka — sliačanský, Sliač — Sliačan — Sliačanka — sliačsky*.

2. Príponu *-anka* majú obyvateľské mená ženského rodu, ak sa príslušné prídavné meno končí na *-ský* alebo *-cký* (nie na *-iansky*). Napr.: *Bratislavčan — Bratislavčanka — bratislavský, Brezovan — Brezovanka — brezovský, — Moravan — Moravanka — moravský, Košičanka — košický, Považanka — považský, Prešovčanka — prešovský, Prievádzanka — prievádzský, Skaličanka — skalický, Šarišanka — šarišský, Trnavčanka — trnavský, Žilínčanka — žilinský, Afričanka — africký, Američanka — americký, Angličanka — anglický, Belgičanka — belgický*. Rovnako aj pri všeobecných menách: *dedinčanka — dedinský*.

Komentár.

Popri čisto pravopisných poučkách obsahujú Pravidlá slovenského pravopisu ako tradičná a stále jediná normatívna príručka spisovnej slovenčiny aj najdôležitejšie poučky o výslovnosti, o tvorení slov a niektoré poučky gramatické. Mnohé doterajšie poučky bolo treba spresniť alebo pozmeniť vzhľadom na stav v súčasnom jazyku a jeho lepšie poznanie.

Poučky v paragrafe o ženských podstatných menách na *-ianka, -anka* sú proti starým Pravidlám jednak spresnené, jednak čiastočne zmenené, a to preto, lebo poučky v starých Pravidlách boli nejasné, nepresné a čiastočne nesprávne.

Problémom je tu kvantita prípony: *-ianka*, či *-anka*. V novom návrhu sa vychádza dôsledne z podoby príslušného prídavného mena. Je to východisko odôvodnené, pretože prídavné meno zpravidla vieme utvoriť ku každému miestnemu menu. Ide tu totiž najmä o obyvateľské mená utvorené od miestnych mien (*Detva — Detvan — detviansky, Prievídza — Prievídžan — prievídžský*). Rovnako vieme tvoriť aj prídavné mená k menám na *-an*, ktoré tu prichádzajú do úvahy (*Slovan, krajan, dedinčan, pohan* ap.).

V prvej poučke návrhu sa hovorí že prípona *-ianka* býva v obyvateľských menách ženského rodu vtedy, ak sa príslušné prídavné meno končí na *-iansky*. Žiadalo by sa pre spisovný jazyk presnejšie vymedziť, kedy sa kmeňové *-an-* v prídavných menách dlží na *-ian-*, pretože je mnoho nárečí,

ktoré vôbec nemajú dvojhĺasky a príslušníci týchto nárečí netvorí spon-
tánne prídavné mená na *-iansky*. Vidieť to napr. pri adj. *modranský*
(k *Modra*), ktoré sa v tejto podobe zaznamenáva v návrhu už ako spisovné
(výnimka), kým staré Pravidlá tu žiadali umelý tvar *modriansky*.

Bezpečné je toto dĺženie kmeňového *-an-* na *-ian-* pri menách na *-any*
(napr. *Topoľčany* — *topoľčiansky*).

Dĺženie kmeňového *-an-* nenastáva nikdy po predchádzajúcej dlhej sla-
bice (napr. *Komárno* — *komárňanský* — *Komárňanka*, *Piešťany* — *pieš-
ťanský* — *Piešťanka*).

Kmeňové *-an-* sa nemení ani vtedy, ak nejde o obyvateľské meno, ale
o meno iného druhu (napr. *Slovan* — *slovanský* — *Slovanka*, *Tatran* —
tatranský — *Tatranka*, *pohan* — *pohanský* — *pohanka*).

Aj po spoluhláske *j* ostáva kmeňové *-an-* nezmenené (napr. *krajan* —
krajanský — *krajanka*).

Slová *mešťan*, *občan* možno považovať za obyvateľské mená, preto je
tu dĺženie kmeňového *-an-* na *-ian-* pravidelné: *meštiansky* — *meštianka*,
občiansky — *občianka*.

Slovo *zeman* tvorí svojho druhu výnimku. Hoci nejde o obyvateľské
meno, nastáva tu zdĺženie kmeňového *-an-*: *zemiansky*, *zemianka*.

Hlavná odchýlka od starých Pravidiel je v 2. bode tohto paragrafu,
kde sa hovorí, že obyvateľské mená žen. rodu majú príponu *-anka* (nie
-ianka), ak sa príslušné prídavné meno končí na *-ský* alebo *-cký* (nie na
-iansky). V starých Pravidlách sa tu robil rozdiel medzi menami na *-čan*
a všetkými ostatnými menami. K menám na *-čan* žiadali staré Pravidlá
tvoriť feminína na *-čianka*, pričom zavádzali umelé tvary ako „Ameri-
čianka“, „Afričianka“, „Angličianka“, „Belgičianka“ ap. Pritom nebolo
nijako vysvetlené, prečo práve len pri menách na *-čan* sa majú tvoriť femi-
nína na *-čianka*, aj keď príslušné adjektívum nie je zakončené na *-iansky*,
ale na *-ský* alebo *-cký*. Pri ostatných obyvateľských menách, ku ktorým
tvoríme adjektíva na *-ský*, resp. *-cký*, znejú totiž feminína na *-anka* (napr.:
Šarišan — *šarišský* — *Šarišanka*, *Považan* — *považský* — *Považanka*, *Bre-
zovan* — *brezovský* — *Brezovanka* ap.). Náležitý spôsob tvorenia feminín
od niektorých obyvateľských mien na *-čan*, ako *Trenčan* — *Trenčianka*,
Turčan — *Turčianka*, *Čadčan* — *Čadčianka*, kde sa tvar na *-ianka* opiera
vždy o prídavné meno na *-iansky* (*trenčiansky*, *turčiansky*, *čadčiansky*),
autori starých Pravidiel zrejme umele rozšírili aj na také mená, ku ktorým
sú adjektíva zakončené na *-ský* alebo *-cký* (nie na *-iansky*) a kde sú tvary
na *-ianka* často celkom násilné („Afričianka“ ap.).

Preto pravopisná komisia vypracovala novú poučku, ktorá je v návrhu.
Podľa tejto novej poučky majú feminína obyvateľských mien príponu
-anka vždy, keď je príslušné adjektívum zakončené na *-ský*, resp. *-cký*, nie
na *-iansky*. Napr.: *Bratislavčan* — *bratislavský* — *Bratislavčanka*, *Žilínčan*

— žilinský — Žilinčanka, Prievádzan — prievádzský — Prievádzanka; Angličan — anglický — Angličanka atď. (viac príkladov porov. v návrhu).

Tvorenie ženských priezvisk.

§ 63. Od mužských priezvisk, ktoré sa skloňujú ako substantíva, tvoria sa ženské priezviská príponou -ová. Napr.: Kováč — Kováčová, Ryba — Rybová, Lacko — Lacková, Zahraj — Zahrajová.

Ak je v mužskom priezvisku vkladná samohláska, zachováva sa alebo vypadáva v ženskom priezvisku podľa toho, či sa zachováva alebo vypadáva pri skloňovaní mužského priezviska. Napr.: Dubec, Dubca — Dubcová; Strellec, Strelca — Strelcová; Jariabek — Jariabka — Jariabková; ale: Stanček, Stančeka — Stančeková; Cikker, Cikkerá — Cikkerová, Stanek — Staneka — Staneková. (Pozri § 72.)

Príponu -ová pridávame aj k slovanským priezviskám zakončeným na -in, -ev, -ov: Fominová, Galkinová, Riabininová, Konevová, Maľcevová, Grekovová, Panovová.

Od mužských priezvisk, ktoré majú tvar prídavných mien, tvoria sa ženské priezviská tak ako ženský rod pri prídavných menách. Napr.: Tvrdý — Tvrdá, Veselý — Veselá, Očovský — Očovská, Jesenský — Jesenská, Holý — Holá.

Od polatinčených alebo cudzích priezvisk na -y, -i a od cudzích mužských priezvisk, ktoré sa končia na samohlásku -e, -u (aj na ä, ö, ü ap.), je možné dvojaké tvorenie ženských priezvisk:

a) Príponou -ová, pred ktorou sa ponecháva celé mužské priezvisko. Napr.: Škultéty — Škultétyová, Skladányi — Skladányiová, Fekete — Feketeová, Curie — Curieová, Lassú — Lassúová. Toto tvorenie je novšie a častejšie.

b) Bez prípony, pričom sa priezvisko v ženskom rode neskloňuje. Napr.: Mária Krčméry (Márie Krčméry atď.), Anna Okoličányi, Mária Fekete, Henrieta Marouzeau, Nina Lupescu.

Komentár.

Základné pravidlo pri tvorení ženských priezvisk znie, že sa ženské priezviská tvoria od mužských príponou -ová, ak mužské priezvisko má podobu podstatného mena. (Príklady porov. v 1. ods. §-u 63.) Ak má mužské priezvisko podobu prídavného mena, tvorí sa ženské priezvisko ako ženský rod prídavného mena (Jesenský — Jesenská).

Pri tvorení ženských priezvisk príponou -ová od mien, ktoré majú pred koncovou spoluhláskou samohlásku e, niekedy táto samohláska vypadáva. To závisí od toho, či je samohláska e pohyblivá (v návrhu sa hovorí

menej presne „vkladná“) alebo stála v príslušnom mužskom priezvisku. Pravidlá o pohyblivom *e* v mužských priezviskách návrh vymedzuje v §-e 72. Poučky tohto paragrafu celkove vystihujú dnešný stav pohyblivého *e* v priezviskách (ide najmä o mená na *-ek*, *-ec*).

Prípona *-ová* sa podľa návrhu pridáva aj pri slovanských priezviskách na *-in*, *-ev*, *-ov*. Ide tu najmä o ruské priezviská tohto typu. V našej prekladateľskej i novinárskej praxi sa stretávame často s ruskou formou ženských priezvisk typu *Fomina*, *Riabin'na*, *Koneva*, *Maľceva*, *Greкова*, *Panova* ap. V zborníku *Za marxistickú jazykovedu* (vyd. SAVU 1950) sa uvádza dokonca ženské priezvisko *Galkina-Fedoruk*.

Prírodný spôsob tvorenia ženských priezvisk v slovenčine je pridávanie prípony *-ová*. Niet nijakého osobitného dôvodu, aby sa tento prírodný spôsob nepoužil aj pri inoslovanských menách. Tvary *Fominová*, *Galkinová*, *Riabininová*, *Konevová*, *Maľcevová* sú s hľadiska tvorenia slov v slovenčine nepochybne správne. Podobné formy majú tieto priezviská aj v spisovnej češtine. Určité rozpaky sa javia iba pri tvorení ženských priezvisk od mien na *-ov* (*Grekov*, *Panov* ap.), pri ktorých sa potom opakuje skupina *ov* (*Grekovová*, *Panovová*). Najmä pri dlhších menách (napr. *Krašeninnikov*) sa nám zdá ženské priezvisko (*Krašeninnikovová*) trochu dlhé. Preto sa niekedy navrhuje skrátiť takéto priezviská o jedno *-ov-* (tzv. haplogia): *Greková*, *Panová*. I v praxi sa s takouto podobou týchto mien stretáme. Ale v záujme presnosti je aj v týchto prípadoch účelné pripájať celú príponu *-ová*. Tereeticky sa môže vyskytovať meno *Greč* i *Grečkov*, *Pan* i *Panov* ap. Od mien prvého typu *Greč*, *Pan* znie ženské priezvisko *Grečková*, *Panová*; od mien druhého typu (na *-ov*) *Grečkovová*, *Panovová*.

Tvorenie ženských priezvisk príponou *-ová* je v slovenčine také prirodzené, že sa uplatňuje aj pri menách neobvyklého zakončenia (na *-y*, *-i*, *-e*, *-ü*, *-ö* ap.). Pri všetkých takýchto menách sa používajú čoraz častejšie ženské priezviská na *-ová*, hoci doterajšie Pravidlá (str. 72) tu odporúčali používať tvary bez prípony (*Eudmila Škultéty*, *Mária Krčméry*, *Anna Ledényi*, *Mária Fekete*, *Júlia Lassú*, *Anna Szabó* ap.).

V návrhu nových Pravidiel sa pokladajú za správne i tvary na *-ová*, o ktorých sa hovorí, že sú „novšie a častejšie“, i tvary bez prípony, ktoré sa neskloňujú. Pravopisná komisia sa tu nevedela odhodlať vyhlásiť za nesprávne nesklonné tvary, ktoré staré Pravidlá označovali za správne. Tak sa dospelo k dvojtvárom (*Margita Figuliová* — *Margita Figuli*).

Takéto rozhodnutie pravopisnej komisie bolo správne preto, lebo vyvolá (a už vlastne vyvolalo) širokú diskusiu, v ktorej sa podrobnejšie osvetlí, ktorý spôsob tvorenia ženských priezvisk je pre slovenčinu výhodnejší.

Pripomienky, ktoré doteraz v tejto veci dostal Ústav slovenského jazyka SAVU, hovoria zväčša za tvary s príponou *-ová*. Iba v jednom prípade sa tvary typu *Figuliová* nazývajú „spotvorením slovenčiny“.

Ak už má byť reč o tom, ktorý z oboch spôsobov tvorenia ženských priezvisk typu *Figuli* — *Figuliová* je slovenskejší, treba zdôrazniť, že sú to tvary s príponou *-ová*. Slovenčina je totiž flektívny jazyk, pre ktorý je príznačné ohýbanie niektorých slovných druhov (ohybných slov). Neohyb-
né podstatné mená (napr. *avenne*, *dementi*, *atašé* ap.) sú v slovenčine cudzím prvkom.

To platí aj o cudzích priezviskách. Prípady nesklonovania cudzích priezvisk v mužskom rode sú mimoriadne vzácne. Vyskytujú sa len v celkom neobvyklých menách typu *De Lacroix* ap.

Podobne aj pri ženských priezviskách je potrebné v slovenskom kontexte vyjadrovať pádové vzťahy príslušnými koncovkami. Preto je všeobecná tendencia tvoriť ženské priezviská pomocou prípony *-ová*, v ktorej možno koncové *-á* obmieňať ako pri prídavných menách. Pri nesklonnej forme ženských priezvisk nemožno pádové vzťahy vyjadriť osobitnými koncovkami. Tým sa veta stáva nejasnou. *Čítali sme román Figuli* (= gen. *Figuliovej*). *Napíšte Figuli* (= dat. *Figuliovej*). *Stretol som Škultéty* (= akuz. *Škultétyovú*). *Hovorili sme o Viktory* (= lok. o *Viktoryovej*). *Diskutovali sme s Mažáry* (= inštr. s *Mažáryovou*). Okrem toho od nesklonných mien nemožno tvoriť privlastňovacie prídavné meno, ktoré je v slovenčine veľmi dôležitou gramatickou kategóriou. V prípadoch, v ktorých nemožno utvoriť privlastňovacie prídavné meno, privlastňujeme privlastňovacím genitívom (napr. *názor Škultétyho*, *Čenkovej deti* ap.). Ale ako možno pri menách typu *Figuli* privlastňovať genitívom, ak sú tieto mená nesklonné a teda nemajú osobitný tvar pre genitív? Napr. spojenie *román Figuli* v nás vzbudí predstavu, že ide o názov románu, nie o jeho autorku. A tvar „Figulin“ (román), ktorý sa niekedy vyskytuje v hovorovej reči, je nesprávny práve tak, ako by boli nesprávne napr. tvary „Škultétyn“ (brat), „Mažáryn“ (syn) ap.

Ludová reč si tu pomáha tvarmi *Škultétka*, *Škultétyčka*, *Figulička* ap. Ale o týchto tvaroch už staré Pravidlá správne hovoria, že „do kultivovanej reči nepatria“ (str. 72).

Z nášho výkladu vidno, že pre spisovnú slovenčinu sú vhodné len také tvary ženských priezvisk, ktoré možno skloňovať. Nesklonné tvary sú du-
chu slovenského jazyka cudzie.

PODNETY A DISKUSIE

Doplnok a ako ho podávať žiakom

Štefan Hudák

Mnoho učiteľov je v rozpakoch, keď vo vyučovaní gramatiky má vysvetľovať žiakom doplnok.

Mnohí, nerobiac si z toho ťažkú hlavu, uložia žiakom naučiť sa príslušnú poučku a niekoľko ošúchaných príkladov. Vety, v ktorých doplnok nie je dosť zreteľný, potom podľa možnosti obchádzajú.

Iní, i keď sa ho snažia žiakom vysvetliť, robia to príliš formalisticky, takže žiak, aj keď pozná okolnosti, za akých sa doplnok najčastejšie vyskytuje, nepozná jeho podstatu a nad složitejšími príkladmi je tak isto bezradný.

Nedivme sa tomu, veď väčšina našich gramatík ešte i v nedávnej minulosti plávala v mútnych vodách formalizmu a štrukturalizmu.

Pozrime sa dôkladnejšie ako ešte donedávna podávaly naše školské učebnice látku o doplnku.

Odbavily ho napr. takouto definíciou:

„Doplnok je vetný člen, ktorý podrobnejšie určuje význam slovesa a zároveň aj podstatného mena. Má dva vzťahy: k slovesu a k podstatnému menu. Býva pri slovese. Tým sa líši od prívlastku, ktorý stojí pri podstatnom mene.“ (Slovenský jazyk, cvičebnica a mluvnica pre I. triedu meštianskych škôl, I. diel, Štátne nakladateľstvo v Bratislave 1947, str. 25.)

Uvedly ešte niekoľko slovies, ktoré si vraj doplnok žiadajú, ako: *zdať sa, stať sa, narodiť sa, vyučiť sa*... A dost! Potom decko (i samotný učiteľ) mohlo si lámať hlavu hľadaním uvedených vzťahov, významu slovesa a pod.

Keď si bližšie všimneme túto poučku, i laickým chápaním zistíme, že je ne-logická, chybná, neúplná.

Hovorí sa v nej: „Doplnok dopĺňa význam slovesa a zároveň aj podstatného mena.“

Pozrime sa však, čo všetko ešte môže doplnok rozvíjať:

1. zámeno: *Ty sa prihlasuješ do súťaže prvý.*
2. prídavné meno: *Dobré sa vždy s a m o chváli.*
3. neurčitok: *Brániť vlast považujeme dnes za svoju čestnú povinnosť.*
4. častica: *Tvoje á n o nezdá sa mi úprimným.*
5. nesklonný slovný výraz: *Cis nemáš dobre vyladené.*

Ako vidíme, popri určitom slovese rozvíja doplnok nielen podstatné meno, ale mnohé iné slovné druhy, pravda, ak zastupujú vo vete podmet alebo predmet. Je to samozrejmé! Doplnok na rozdiel od ostatných vetných členov rozvíja čiže dopĺňa už hotovú, takmer ucelenú štruktúru vety. Jednotlivé slovné druhy rozvíja iba v ich vetnom začlenení ako vetné členy.

A teraz pozrime na podstatné meno s inej stránky. Zpomedzi všetkých slovných druhov má vo vete najväčšie pole pôsobnosti. Môže byť podmetom, predmetom, prívlastkom, príslovkovým určením, doplnkom i menným prísudkom. Z toho

všetkého však doplnok popri prísudkovom základe rozvíja iba podmet alebo predmet. I s tohto hľadiska je uvedená poučka nelogická.

Neúplnosť poučky javí sa v tom, že nevyjadruje podstatu doplnku, jeho skutočné zameranie na obsah vety.

Čo je vlastne doplnok?

Charakterizujú ho tri základné črty:

1. Doplná už takmer ucelenú vetnú stavbu.
2. Vyjadruje stav podmetu alebo predmetu za deja.
3. Rozvíja súčasne podmet i prísudok alebo predmet i prísudok.

Vysvetlíme si to na vete: *Žiak prišiel do školy veselý.*

Pri jej rozboře na prvý pohľad zbadáme, že slovo „žiak“ tvorí časť podmietovú, a ostatné (... prišiel do školy veselý) pokladáme za časť prísudkovú. Ďalej sa však presvedčíme, že doplnok nerozvíja iba prísudkový základ, ale vo väčšine prípadov zasahuje i do podmetovej časti, patrí teda (pravda, keď rozvíja podmet, a nie predmet) k obidvom vetným častiam.

Pri ďalšom rozoberaní zistíme, že jadrom prísudku (prísudok je najdôležitejším vetným členom, preto rozbor vety začíname prísudkom) je „prišiel“ a jadrom podmetu „žiak“. Holá veta by znela: „Žiak prišiel.“ Pozrime sa, čím sú tieto základné vetné členy rozvité! „Kam prišiel žiak?“ — „Do školy.“ Keďže tento výraz nám udáva okolnosť, v užšom smysle miesto, kam je slovesný dej zameraný, je to príslovkové určenie miesta. Veta „Žiak prišiel do školy“ má už svoj osobitný ucelený význam. My ju však chceme čímsi doplniť. Chceme akoby povedať, aký bol žiak, keď prišiel do školy.

To je vysvetlenie prvej základnej črty doplnku. Vlastne i názov „doplnok“ z toho vyplýva.

V čom spočíva druhá základná črta?

Prídavné meno „veselý“ nevyjadruje vo vete stálu vlastnosť žiaka. Včasráno mohol byť smutný, do večera môže ešte aj plakať, ale v čase príchodu do školy je veselý. Je to teda len jeho prechodný stav, časove obmedzený slovesom „prišiel“. O stálej vlastnosti tu nemôžeme hovoriť.

Pri vysvetľovaní tretej základnej črty doplnku vychádzame z predošlej. V uvedenej vete nejde nám o to, ako vyzeral žiak vôbec, aké mal všeobecné, trvalé vlastnosti. To by sme boli mohli vyjadriť prívlastkom: „Veselý žiak prišiel do školy.“ Ide nám predovšetkým o zachytenie jeho vlastností so zreteľom na prísudkový základ. Čiže doplnok nerozvíja, nevzťahuje sa iba na podmet alebo predmet, ale je úzko spätý i s prísudkovým základom. A tu je vlastne vysvetlenie oných dvoch vzťahov, ktoré už aj najstaršie naše gramatiky uvádzajú.

Ešte lepšie si to ozrejníme, keď porovnáme doplnok s prívlastkom v dvoch príbuzných vetách:

1. Tlstý Jožo sa vrátil z rekreácie.
2. Jožo sa vrátil z rekreácie tlstý.

V prvej vete prídavné meno „tlstý“ vyjadruje trvalú vlastnosť Joža (podstatné meno). Slovo „tlstý“ má iba jeden vzťah, a to k podmetu. Nezáleží, čo Jožo robí, akú činnosť vyvíja, on je stále tlstý. Môžeme povedať: Tlstý Jožo kričí. Tlstý Jožo sa učí. Tlstý Jožo odpovedá. A pod.

Zatiaž v druhej vete prídavné meno „tlstý“ je už závislé aj od prísudku.

Nemôžeme povedať: Jožo kričí tlstý. Jožo sa učí tlstý. Jožo odpovedá tlstý. A pod.

Tu vidíme jasne, že kým prívlastok rozvíja iba podstatné meno a nemá nič spoločného s prísudkovým základom, zatiaľ doplnok je úzko spätý s prísudkovým základom, je od neho závislý.

Naše výklady by sme mohli shrnúť takto:

Doplnok je vetný člen, ktorý podrobnejšie dopĺňa významovú stavbu vety a vyjadruje stav, ktorým podmet alebo predmet prechádza za deja. Súčasne s podmetom alebo predmetom rozvíja doplnok i prísudkový základ.

Treba však zdôrazniť, že len prísudkový základ vyjadrený plnovýznamovým slovesom môže byť rozvitý doplnkom.

Donedávna naša ako aj česká jazykoveda vymedzovala doplnku miesto najmä pri neplnovýznamových slovesách, a to pri slovese *byť* a *stať sa*. Dnes tieto slovesá pokladáme iba za sponové a za súčiastku menného prísudku, ktorého základom nie je spona, ale menný výraz.

Napr. vo vete „Môj otec je úderníkom“ časť „... je úderníkom“ tvorí menný prísudok. Prečo?

1. Výraz „Môj otec je...“ nevyjadruje nič samostatného, uceleného, čo by sme mohli dopĺňať.

2. Slovesným tvarom „je“ tu ešte nič neprisudzujeme podmetu, preto len celý výraz „je úderníkom“ môže tvoriť prísudok.

Z plnovýznamových slovies rozvíja doplnok najčastejšie slovesá podmetové, a to najmä také, ktoré vyjadrujú nejaký pohyb alebo polohu, napr.: *ísť, odchádzať, vracieť sa, bežať, sedieť, stáť, ležať* a pod.

Častý je aj pri podmetových slovesách vyjadrujúcich stav alebo zmenu stavu, napr.: *zostať, narodiť sa, zomrieť, zdať sa, cítiť sa, vyučiť sa* a pod.

Z predmetových slovies vyskytuje sa doplnok najmä pri slovesách *právať, pokladať* (niekoho za niečo), *zvoliť* (niekoho za niečo), *vidieť, predstavovať si, mať* a i.

Podľa toho, či je sloveso podmetové alebo predmetové, rozvíja doplnok súčasne s prísudkovým základom:

a) podmet: *Susedov chlapec sa vyučil za murára. Deti odchádzajú do Tatier veselé.*

b) predmet: *Ondreja pokladajú v továrni za najlepšieho sústružníka. Predstavujem si ťa ešte stále mladého a sviežeho.*

Doplnok vyjadrujeme nominatívom, akuzatívom alebo inštrumentálom podstatných mien, prídavných mien, zámen a čísloviek.

Okrem toho doplnkom môže byť i podstatné meno v predložkovom páde (v genitíve alebo lokáli). Napr.:

a) v genitíve: *Chlapec vybehol na ulicu bez čiapky.*

b) v lokáli: *Žiak vošiel do triedy v zablatených topánkach.*

Často sú však doplnkom i rozličné slovesné tvary, a to: prechodník, prídavné prísudkové, trpné prídavné, prídavné prísudkové, prídavné prísudkové, prídavné prísudkové. Napr.:

a) prechodník: *Žiaci spievajú a odchádzali na brigádu.*

b) prídavné prísudkové: *Videli sme deti jasnú a objímajúce sa.*

c) trpné prídastie: *Na začiatku školského roku našli sme triedy vybielené a vyumývané.*

d) neurčitok: *Videli sme sovietskych vojakov biť sa za oslobodenie našej vlasti.*

Niekedy doplnok veľmi ťažko rozoznáme od príslovkového určenia spôsobu, pretože nás zvádza spýtať sa naň rovnakými otázkami. Tu musíme dôkladne poznať jeho skutočné zameranie na obsah vety. Ozrejmíme si to na dvoch blízkych príkladoch:

Chlapček bežal domov s rozbitým nosom.

Chlapček bežal domov s veľkým nárekom.

V prvej vete výraz „s rozbitým nosom“ je doplnok. Prečo? Pýtame sa: „Aký bol, do akého stavu sa dostal chlapček, ktorý bežal?“ Teda pýtame sa na stav podmetu pri vykonávaní určitej činnosti. Tu nejde o spôsob činnosti. Rozbitý nos nie je spôsob, akým by niekto bežal, čítal ležal a podobne. Tu proste máme pred sebou chlapčeka, ktorý má rozbitý nos a v takomto stave beží domov.

V druhej vete výraz „s veľkým nárekom“ vyjadruje už veľmi jasne spôsob činnosti. Je tesne primknutý k prísudkovému základu a len jeho prostredníctvom prejavuje vzťah k podmetu. Tu sa nepýtame, ako vyzerá žiak, ktorý bežal domov, ale ako bežal žiak domov. Mohol bežať i ticho, s úsmevom a pod.

Je veľmi dôležité vedieť, že doplnok môžeme takmer bez výnimky v každej vete premeniť na menný prísudok, keď plnovýznamové sloveso nahradíme sponovým slovesom (*byť, stať sa, javiť sa* ap.), pravda, zúži sa tým dejový význam vety.

To nám bude dobrou pomôckou pri vyučovaní, najmä pri rozlišovaní doplnku od príslovkového určenia spôsobu.

Príklady:

Robotníci pracujú v montérkach.

Robotníci sú v montérkach.

Výraz „v montérkach“ je v prvej vete doplnkom. Neudáva spôsob, akým niekto pracuje, len bližšie opisuje podmet so zreteľom na činnosť, ktorú podmet vyvíja.

Iné je: *Robotníci pracujú s veľkým elánom.* Túto vetu nemôžeme zameniť vetou: „Robotníci sú s veľkým elánom.“ Teda výraz „s veľkým elánom“ je príslovkové určenie spôsobu.

Podobne:

Žiak sa vrátil zo školy hladný.

Žiak je hladný.

Janko sa vyučil za sústružníka.

Janko je sústružníkom.

Mirka zvolili za predsedu pionierskej skupiny.

Mirko sa stal predsedom pionierskej skupiny.

Nemocný leží už druhý deň v bezvedomí.

Nemocný je už druhý deň v bezvedomí.

Niekedy sa doplnok pripojuje časticou ako. Napr.: *Brat sa vrátil z vojny ako dôstojník. Pýtam sa ťa ako predsedu krúžku.*

Nesmieme si ho mýliť s príslovkovým určením spôsobu, kde ide o obyčajné porovnanie alebo o spôsob činnosti. Napr.: *Pracuješ ako tvoj predchodca. Ideš ako slepý.*

Po uverejnení Stalinových statí o jazyku si všetci plne uvedomujeme, aký veľký význam pre myslenie má jazyk a jeho gramatická stavba. Kto sa vie presne a správne vyjadrovať, ten presne a správne myslí. Pre výchovu správneho myslenia je dôležitá najmä syntax. Syntax je jednou z najdôležitejších častí gramatiky.

S takéhoto stanoviska pozerajme aj na význam a úlohu doplnku a snažme sa mu vymedziť presné miesto v skladbe a vôbec v gramatike nášho jazyka.

Je pravda, že je to vec nie ľahká, že vyžaduje viac dôvtipu a premýšľania než ktorýkoľvek iný vetný člen. No uvedomme si, že podobne ako matematika i gramatika má v škole okrem svojho vlastného poslania aj tú významnú úlohu, že učí žiaka myslieť.

Ako písať tvary činného prídavia prítomného

Jozef Ružička

V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1940 nachádzame výklad, že v tvaroch činného prídavia prítomného sa nekráti druhá dlhá slabika a uvádzajú sa príklady *píšući, píšuća, píšuće; hádžući, hádžuća, hádžuće*. Toto sa uvádza iba na tom mieste, kde sa hovorí o výnimkách z rytmického krátenia. Ináč v gramatickej časti Pravidiel niet zmienky o činnom prídaví prítomnom.

V návrhu na nové Pravidlá slovenského pravopisu sa uvádza tiež len v súvislosti s rytmickým krátením, že podľa pravidla o rytmickom krátení skracujú sa slovesné prípony *-ú, -úc, -úci (-a, -e)*, ak predchádzajúca slabika je dlhá. Na str. VI čítame tieto príklady: *vládnú, vládnuć, vládnući; viaznu, viaznuć, viaznući; lámu, lámuc, lámuci; vládzu, viažu, sádzu*.

Nový návrh sa odkláňa od starej normy iba v tom, že sa v tvaroch činného prídavia prítomného, utvoreného príponou *-úci, -a, -e*, žiada uplatniť pravidlo o rytmickom krátení druhej dĺžky. Tým sa dosahuje jednotnosť v kvantite viacerých slovesných tvarov: infinitívu — *vládnuť*, 3. os. pl. prez. *vládnú*, prechodníka — *vládnuć*, činného prídavia prítomného — *vládnući (-a, -e)*. Ani tento nový návrh nepodáva celkové poučenie o tvorení tvarov činného prídavia prítomného ani minulého, i keď sa v týchto bodoch normy robia chyby.

No celá táto otázka nie je taká jednoduchá, ako sa zdá na prvý pohľad. Treba zdôrazniť, že celá otázka nie je čisto pravopisná: naopak, je to otázka gramatická. Pre riešenie tejto otázky sú podľa mojej mienky dôležité tieto okolnosti.

1. Činné prídavie sa v ľudovom jazyku vôbec nevyskytuje. Nárečové tvary na *-úci, -iaci* nie sú prídaviami. Sú to príslovky, práve tak ako aj deverbatívne príslovky na *-úcky, -iačky*.¹ Činné prídavie prítomné i minulé (napr. *vládnući, ovládnuvši*) sa vyskytuje len v spisovnom jazyku, najmä v jeho písanej podobe. V hovorovej reči sa vyskytuje len činné prídavie prítomné.

¹ Porov. napr. Ján Stanislav, Liptovské nárečia, str. 337n. Tu sa uvádzajú príklady, z ktorých je zrejmé aj používanie týchto tvarov vo vete.

V spisovnom jazyku sa tieto tvary používajú ako prívlastok alebo doplnok a uplatňuje sa pri nich shoda v čísle, rode a páde s riadiacim podstatným menom, príp. zámenom. Spomínané tvary ľudového jazyka sa používajú v doplnku alebo príslovkovom určení, ale nikdy sa neshodujú v páde, rode a čísle s riadiacim menom, pretože sú tvarove nemenné.

2. Nie je správne, keď sa tvrdí, že tvary činného prídavia prítomného tvoríme od tvarov prechodníka pridaním prípony *-i, -a, -e*.² Každý slovesný tvar treba vykladať, že sa tvorí zo slovesného kmeňa pripojením prípony alebo koncovky. Činné prídavia prítomné sa tvorí z tej podoby prítomného slovesného kmeňa, ktorá je v 3. os. pl. prítomného času. K tejto podobe slovesného kmeňa sa pripína prípona *-úci, -a, -e* alebo *-iaci, -a, -e*. Prípona *-iaci, -a, -e* má podobu *-aci, -a, -e*, keď sa prítomný kmeň v 3. os. pl. končí na spoluhlásku *j*: *bojaci sa, stojaci, hojaci, hnojaci*...³

3. V tvaroch činného prídavia prítomného sa prípona *-úci, -iaci (-aci)* zreteľne vydieľa. Podobne sa zreteľne vydieľajú aj iné prípony, ktoré sú v spisovnom jazyku produktívne a využívajú sa najmä pri tvorení nových odborových názvov. Prípona *-úci, -iaci* neslúži iba na vyjadrenie gramatických významov v rámci slovesa; pripojením tejto prípony dostávame zo slovesného základu tvar, ktorý s formálnej stránky je prídavným menom. Teda táto prípona má obdobnú úlohu ako napr. prípony *-ár, -áreň*. Sú to prípony, ktoré si zachovávajú jednotnú formu, neskracujú sa po dlhej slabike, ale skôr zapríčiňujú skrátenie predchádzajúcej dĺžky: *múr — murár, stôl — stolár, čítareň, kaviareň*... V niektorých novších slovách nenastáva však ani krátenie prvej dlhej slabiky, a tak sú za sebou dve dlhé slabiky: *mliekár — mliekareň, obrázkár, sviečkar, slievareň*... Ba ani po spoluhláske *j* sa dĺžka neskracuje: *lejár, vejár, strojár*... Podobné sú aj pomery pri činnom prídaví minulom, kde sa pred príponou *-vši, -ia, -ie* skraca dlhá slabika na konci neurčitého kmeňa: *napadnúť — napadnu-vši, -ia, -ie; vytrpieť — vytrpe-vši, -ia, -ie*...

V tejto súvislosti treba spomenúť ešte aj tvorenie slovesného podstatného mena. Ani v tomto prípade sa v spisovnom jazyku neskracuje prípona *-ie* po predchádzajúcej dlhej slabike: *liatie, státie*... Všetky uvedené prípony majú teda to spoločné, že sa pri nich alebo ináč uplatňuje pravidlo o rytmickom krátení než obyčajne, alebo sa rytmické krátenie vôbec neuplatňuje.

Pre hlbšie osvetlenie tejto otázky treba okrem toho prihliadať aj k podstatným menám s predponou, v ktorých sa tiež neuplatňuje pravidlo o rytmickom krátení; napr. *zásielka, námietka*...

Z toho všetkého vidno, že rytmické krátenie druhej dĺžky nie je záležitosťou

² Tak hovorí napr. B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, 334: „Ak prechodník príberá prípony prídavného mena a skloňuje sa, skfisa prídavia prítomné s koncovkami *-úci, -a, -e, -iaci, -a, -e*: *žnúci, -a, -e, písúci, -a, -e, prosiaci, -a, -e, chváliaci, -a, -e*...“

³ Tak isto treba postupovať pri všetkých ostatných slovesných tvaroch. Napr. aj pre tvorenie činného prídavia minulého treba formulovať takéto pravidlo: Činné prídavia minulé tvorí sa z neurčitého kmeňa pripojením prípony *-vši, -ia, -ie*, napr. *opanovať — opanova-vši, zabudnúť — zabudnu-vši*... Podobne treba postupovať aj pri výklade trpného prídavia.

iba zvukovej stránky spisovnej slovenčiny. Preto tu nemožno žiadať priamočiare riešenie, nemožno tu uplatňovať isté pravidlo, ktoré sa zakladá na neúplnom rozборе jazykového materiálu. Najprv treba preskúmať celý materiál spisovnej slovenčiny, a až potom budeme môcť formulovať presné pravidlá o rytmickej krátke dvoch dĺžok.

4. Bez ohľadu na to, aká je etymologická kvantita v koncovej slabike činného prídastia prítomného, v dnešnom spisovnom jazyku slovenskom je tu ustálená *k r á t k a* samohláska vo všetkých tvaroch: *idúci, idúceho, idúca, idúcu, idúce ... hojaci, hojaceho, hojaca, hojacu, hojace, hojacim ...* Činné prídastie prítomné sa skloňuje ako mätko zakončené prídavné mená, ale pádové koncovky sú pri ňom vždy krátke. Teda je to vlastne osobitná skupina v skloňovaní prídavných mien. Podobne osobitnou skupinou v rámci skloňovania prídavných mien sú privlastňovacie prídavné mená druhové, ktoré zase majú vždy dlhé pádové koncovky, bez ohľadu na kvantitu predchádzajúcej slabiky; napr. *vtáči, vtáčieho, vtáčia, vtáčiu ...*

Svoju úvahu končím takto. Činné prídastie prítomné sa používa len v spisovnom jazyku. Je to tvar, v ktorom sa prípona zreteľne vydiera. Táto prípona (*-úci, -a, -e; -iaci, -a, -e*) sa chápe ako pevná jednotka, ustálená vo vývine spisovného jazyka. Otázka rytmického krátke dĺžok nie je v spisovnom jazyku doteraz presne preskúmaná. Doteraz možno s istotou povedať len toľko, že nie je to iba otázka zvukovej stránky jazyka. Tu nepomôže ani odvolávanie sa na to, že dvojhlásky majú inú kvantitu než dlhé samohlásky.

Preto navrhujem, aby sa dnešný stav zachoval aj v novej úprave Pravidiel slovenského pravopisu. A súčasne navrhujem, aby sa do gramatickej časti Pravidiel vložil odsek tohto znenia: „Činné prídastie prítomné tvorí sa len z nedokonavých slovies pripojením prípony *-úci, -a, -e* alebo *-iaci, -a, -e* (*-aci, -a, -e*) k tej podobe prítomného kmeňa, ktorá je v 3. os. množ. čísla. Prípona *-úci, -a, -e*, ani prípona *-iaci, -a, -e* sa nikdy neskracuje. Činné prídastie prítomné sa skloňuje ako mätko zakončené prídavné meno, ale jeho pádové koncovky sú vždy krátke.“

Tento návrh má za cieľ nielen zachovať dnešný ustálený spisovný úzus, ale aj predísť rozkolísaniu spisovného úzu v kvantite pádových koncoviek. V tomto bode sa už teraz objavuje kolísanie najmä v takom prípade, keď pádová koncovka obsahuje samohlásku *i*; napr.: ... *rozklad vládnucích vrstiev ...* (Práca VII, číslo 231, str. 3).

V tomto bode teda chybou Pravidiel z roku 1940 nebola zlá norma, ale to, že sa v gramatickej časti osobitne nezdôraznilo tvorenie tvarov činného prídastia prítomného. Túto chybu treba napraviť tak, že sa v gramatickej časti Pravidiel uvedie správna a úplná poučka o tvorení týchto tvarov.

POSUDKY

A. B. Šapiro, *Russkoje pravopisanije*. Akademija nauk SSSR 1951, str. 200.

Šapiro je výborný znalec ruského pravopisu, a to nielen jeho základných princípov, ale i jeho dejín, nielen jeho predností, ale i jeho jednotlivých nedostatkov a ťažkých bodov. Súčasne je Šapiro dobrý lingvista, ovládajúci zásady marxizmu-leninizmu. Preto mohol napísať znamenitú príručku ruského pravopisu, podloženú teoreticky a obsahujúcu jasné, prakticky zacielené výklady, idúce do hĺbky i do šírky. So Šapirom spolupracoval doc. N. S. Rožděstvenskij, ktorý napísal tretiu kapitolu knihy (dejiny rus. pravopisu).

Niet pochybnosti, že Šapirova kniha popri iných sovietskych prácach o ruskom pravopise bude slúžiť za vzor autorom budúcich príručiek o našom pravopise. Preto bude užitočné, keď sa oboznámime s osnovou a metódou Šapirovej práce, ako i s jednotlivými pre nás dôležitými závermi práve teraz, keď začíname diskusiu o otázkach slovenského pravopisu.

Knihá je rozvrhnutá do troch kapitol. V úvode (I.) autor podáva všeobecné jazykovedné, najmä fonetické, teoretické i praktické poznatky, potrebné pre pochopenie vlastných výkladov o ruskom pravopise. Jadro knihy tvorí II. kapitola (str. 31 — 159), nazvaná Súčasný ruský pravopis. V III. kapitole podal doc. Rožděstvenskij stručný náčrt dejín ruského pravopisu od jeho začiatkov v XI. stor. až do reformy v r. 1918.

V úvode sa dozvedáme najprv o rôznych druhoch písma, najmä o podstate hláskového písma a o vzťahu písma a zvukovej stránky jazyka. Tento vzťah závisí jednak od hláskového systému príslušného jazyka, jednak od grafickej sústavy a konečne od pravopisného systému. I systém hlások i grafický systém sa v priebehu dejín mení. Preto sa mení v rôznych obdobiach dejín jazyka i vzťah medzi písmom a zvukovou stránkou jazyka.

A ďalej Šapiro hovorí: V tých jazykoch, v ktorých hláskové písmo jestvuje od dávnejších čias, je vzájomný vzťah medzi systémom písma a systémom hlások obyčajne oveľa složitejší než v jazykoch, v ktorých sa zrodilo písomníctvo neskoro alebo len nedávno. V tzv. mladých spisovných jazykoch zodpovedajú pravopisné pravidlá v maximálnom stupni súčasnému hláskovému a gramatickému systému príslušných jazykov.

Ďalej má autor zmienku o rozdieli medzi obyčajným písmom a fonetickou transkripciou. Potom nasledujú stručné výklady o fyziologicko-artikulačných vlastnostiach ruských hlások, samohlások i spoluhlások s prehľadnými tabuľkami.

Podrobnejšia je stať o hláskovom systéme spisovnej ruštiny. Hláskovým systémom autor rozumie — na rozdiel od štrukturalistov — striedanie hlások (doslova „pozicionnoje čeredovanije glasnych i soglasnych“, pričom pojem „pozicionnoje čeredovanije“ sa určuje ako „pravidelné zamieňanie jedných hlások druhými v rovnakých morfédoch, podmienené fonetickým postavením hlásky v reči“). Hláskovým systémom Šapiro teda rozumie fungovanie hlások v reči. V jednotlivých paragrafoch potom postupne preberá fungovanie samohlások i spoluhlások v jednotlivých fonetických pozíciách, pričom si pozície

vedecky určuje podľa zákonov kombinatoriky. Prirodzene, že v ruštine je dôležité rozoznávať polohu v prízvukných slabikách od polohy v neprízvukných slabikách.

Osobitné paragrafy venuje autor zdvojeným spoluhláskam a spoluhláskovým skupinám. O zdvojených spoluhláskach, ktoré v ruštine dosť často vznikajú najmä splývaním dvoch spoluhlások, hovorí Šapiro, že tu síce s hľadiska artikuláčného i akustického máme do činenia s dlhými spoluhláskami, ale s hľadiska funkcie so zdvojenými, t. j. s dvoma rovnakými spoluhláskami. V ruštine však jestvujú aj skutočne dlhé spoluhlásky *ž, š* (písané *žž, щщ*). Pozornosti si zaslúži, že podľa Šapira výslovnosť skupín *tc, dc* (*bratcy, dvaďcat*) v ruštine je iná než výslovnosť skupín *ts, ds, tz, dz, tš, tž, dž* (*otsypať, podsaďiť; otzvoniť, podzuživať; otšumel, podšil; otžil, podžog*). V prvom prípade ide o zdvojenú spoluhlásku (*cc*), v druhom o afrikátu + sykavku (*cs, dzs; čš, džž*). Chýbajú nám tu skupiny *tč, dč*. V slovenčine skupiny dentála + afrikáta dávajú vo výslovnosti rovnaký výsledok ako skupiny dentála + sykavka (*otca* ako *predsa, svedčiť* ako *podšiť* ap.).

Na konci prvej kapitoly hovorí autor o ruskej abecede a o označovaní jednotlivých hlások písmom.

My máme v návrhu na nové Pravidlá opačný postup: najprv sa hovorí o označovaní hlások v písme, až potom o vlastnostiach a o používaní jednotlivých hlások. Treba priznať, že tento postup je logicky menej odôvodnený.

Druhá kapitola obsahuje najprv všeobecný výklad o rozličných pravopisných princípoch, najmä o dvoch najdôležitejších princípoch, ktoré sú obvyklé pri hláskovom písme, t. j. o princípe fonetickom (u nás hovoríme obyčajne o princípe fonologickom) a o princípe morfológickom. Šapiro presvedčivo ukazuje, že základný princíp ruského pravopisu je morfológický. Pre riešenie otázky základného princípu určitého pravopisu podľa Šapira sú smerodajné predovšetkým také prípady, v ktorých sa písmo *rozchádza* s výslovnosťou. Za diskutabilné považujeme tvrdenie, že „fonetický a morfológický pravopisný princíp sú protikladné a preto sa navzájom vylučujú“ (str. 36). Odporuje tomu napr. slovenský pravopis, ba i sama ruština.

Pri výkladoch o pravopise jednotlivých hlások zachováva autor rovnaký postup, ako v prvej kapitole, pričom tu, pravda, podáva výklad s hľadiska pravopisu, nie s hľadiska vlastností a funkcie hlások ako v prvej kapitole. Ako sme už spomenuli, výklady idú do hĺbky i do šírky, celý obrovský materiál je prehľadne utriedený najprv podľa fonetických pozícií, potom podľa druhov morfém (koreň, predpona, prípona, koncovka) a napokon podľa jednotlivých gramatických kategórií. Takto sa dozvieme, že sa napr. tá istá hláska v rovnakej fonetickej polohe píše ináč v menných a ináč v slovesných sufíxoch (napr. rozlišovanie *o — ъ*). Každá hláska, resp. skupina hlások sa preberá vo všetkých pozíciách, v ktorých sa vyskytuje, najprv sa opisujú pravidelné javy, potom výnimky. Pri samohláskach sa podáva výklad o označovaní jednotlivých samohlások najprv v prízvukných, potom v neprízvukných polohách.

Pri spoluhláskach postupuje autor od výkladu o písaní znelych a neznelých spoluhlások k podrobnému rozboru pravidiel o písaní spoluhlások na morfológickom švíku a pravidiel o písaní zdvojených spoluhlások (veľmi komplikované

sú napr. pravidlá o písaní zdvojeného *nn* v ruštine). Osobitná kapitola je venovaná pravidlám o písaní tvrdého a mäkkého znaku (ж, ъ).

Ako sme sa už zmienili, Šapiro sa ukazuje pri svojich výkladoch znamenitým lingvistom, ktorý jemne poznáva morfológické členenie slov a tvarov a postrehuje složitý vzťahy medzi pravopisom a gramatickou stavbou ruštiny. Všimnime si tu aspoň javu, ktorý je dôležitý aj v diskusií o triedení slovenských slovies. Na str. 76 hovorí Šapiro, že „sufix *-ova-* (*-eva-*) v minulom čase odpovedá sufixu *-uj-* (*-juj-*) v prítomnom čase“ (napr. *besedova-l* — *beseduj-u*, *maleva-l* — *maľuj-u*). Prirodzene, že tu nikde nie je a nemôže byť reč o tzv. spojovacej morféme, s ktorou radi operujú niektorí naši jazykovedci a ktorá v skutočnosti nejestvuje. Spoluhláska *j* v uvedených tvaroch nie je „spojovacou morférou“, ale súčiastkou prítomného sufixu. Prítomný slovesný kmeň znie teda — podobne ako v slovenčine — *beseduj-*.

Jemný je postreh o tvorení prítomného trpného (str. 73). Od slovies na *-ať* (*-jať*), *-eť* tvorí sa toto prítomné príponou *-nn-* (*razmeša-nn-yy*, *rasstreľa-nn-yy*, *rassmotre-nn-yy*), kým pri slovesách na *-iť* a pri slovesách, ktorých preteritálny kmeň sa končí na spoluhlásku, tvorí sa prítomné trpné od prítomného kmeňa príponou *-enn-* (*razmeš-enn-yy*, *zastrel-enn-yy*, *ispeč-enn-yy*, *razgryz-enn-yy*). Rovnako je to aj v slovenčine, pravda, s tým rozdielom, že trpné prítomné v slovenčine má jedno *n*. Napr.: *zavola-ný*, *zadržá-ný*, *nasypa-ný*, *porozume-ný*, *vide-ný*, ale *urob-ený*, *prines-ený*. (Ide nám tu len o typ prítomného na *-n-*, nie na *-t-*, napr. *zabitý*.) Opäť tu nemôže byť reč o tzv. spojovacej morféme.

Pekne gramaticky osnovaný je výklad o rozlišovaní koncového *-iť*, *-eť*, *-jať*, *-ať*, ktoré v neprízvučných polohách pôsobi v ruskom pravopise ťažkosti, keďže výslovnosť je tu rovnaká. Pomôckou sú tvary prítomného času (str. 85).

Pre naše pravopisné diskusie nebude bez významu zamyslieť sa nad touto Šapirovoú tézou: „Pravopisná reforma je opatrenie, ktoré nemožno robiť často. Preto keď sa už k pravopisnej reforme pristupuje, treba ju maximálne využiť na odstránenie všetkých prípadov nedôsledností a protirečení v tom systéme písma, ktorý chceme zdokonaľiť“ (str. 98).

Dôležitá pre nás je stať o písaní složených slov, resp. složíek. Ide tu najmä o otázku, ktoré složeniny sa píšu spolu ako jedno slovo, ktoré so spojovníkom a ktoré výrazy ešte píšeme osobitne. Vo vstupných výkladoch k tejto partii Šapiro hovorí: Vzhľadom na špecifickosť pravopisu, ktorý je konzervatívnejší než jazyk a má obmedzené prostriedky na zachytenie jednotlivých jazykových javov, pravopis nikdy nemôže úplne vystihovať skutočný stav v jazyku, pokiaľ ide o členenie rečového prúdu na slovné jednotky (str. 120). Spolu píšeme také složené lexikálne útvary, ktorých významová jednotnosť sa nejako odráža v ich stavbe (napr. složeniny so spojovacím vokálom, složeniny s jedným prízvukom a i.). Spojovník píšeme tam, kde dve alebo viac slovných jednotiek javí tendenciu stať sa jednou složenou jednotkou, ale nestaly sa ňou ešte úplne. Oddelene píšeme slová vtedy, ak ide o zrejmé súslovie (slovosúčetanie), i keď je lexikalizované. Šapiro dodáva, že tu nejestvujú pravidlá, ktoré by bolo možno aplikovať na všetky prípady.

Podľa toho, koľko miesta Šapiro venuje tejto otázke, možno usudzovať, že v ruštine je problém písania složených slov a složíek ešte vážnejší ako v slovenčine.

Štúdium rozsiahleho ruského materiálu, ktorý tu Šapiro sossbieral a prehľadne utriedil do kategórií, nás však utvrdzuje v presvedčení, že veľké kolísanie v našej pravopisnej praxi pri používaní spojovníka je zavinené predovšetkým neprepracovaním otázky písania složených výrazov a složíek. Bolo by účelné na základe Šapirovhov materiálu a Šapirovhých záverov preštudovať a utriediť celý príslušný materiál aj v slovenčine a základné poučky o písaní složených výrazov a složíek vniešť do definitívneho vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Okrem toho bude potrebné ujasniť si shody a rozdiely medzi slovenským a ruským pravopisom. V ruštine sa napr. píšu so spojovníkom príslovkové složky *vo-pervych*; *po-novomu*, *po-našemu*; *po-russki*, kým v slovenčine píšeme podobné výrazy oddelene (ako dve slová). Výrazy typu *vdvoje*, *vtroje*, *nadvoje*, *natroje* sa píšu v ruštine ako jedno slovo, v slovenčine ako dve slová. V ruštine sa častice oddeľujú spojovníkom omnoho častejšie ako v slovenčine, napr.: *kak-libo*, *kde-nibud'*, *kto-to*, *koje-čto*. Na str. 140 Šapiro varuje pred priamočiarym riešením otázky písania príslovkových složíek, ktoré vznikly z predložky a príslušného pádu podst. mena. Je proti dôslednému písaniu takýchto výrazov ako jedno slovo. Argumentuje medziiným aj tým, že by sa pri takomto riešení zbytočne zväčšil rozsah slovníkov.

Dôležitá je aj kapitola o písaní veľkých písmen. Aj tu autor v úvode hovorí, že presné pravidlá, ktoré by platily pre každý jednotlivý prípad, nie sú a nemôžu byť. Pritom však vieme, že pojem vlastného mena je v ruskej jazykovede vypracovaný omnoho presnejšie než u nás. Fakt, že sa v ruštine píšu mená národov a obyvateľov s malým začiatočným písmenom, je všeobecne známy. Vlastné mená složené z viacerých slov píšu sa v ruštine podľa rovnakých zásad, aké sme uplatnili v návrhu na nové Pravidlá.

Tu možno upozorniť, že u nás je kolísanie pri písaní názvu *Komsomol* (*kom-somol*), ktorý sa v ruštine vždy píše s malým začiatočným písmenom. Podľa zásad nášho pravopisu je tu správnejšie písať veľké začiatočné K. V návrhu nových Pravidiel sa však píše *komsomol* (s malým k).

V kapitole o rozdeľovaní slov zdôrazňuje autor, že aj pri rozdeľovaní slov sa musí zračiť základný morfológický princíp ruského pravopisu. Nie je teda za úplnú ľubovoľnosť, ale súčasne brojí proti príliš komplikovaným pravidlám.

Je zaujímavé, že v ruských pravopisných príručkách sa nezahrnujú do pojmu pravopisu v užšom smysle otázky interpunkcie. Tie sa preberajú osobitne. Preto ani v Šapirovej príručke niet kapitoly o interpunkcii.

Posledná, historická kapitola je poučná nielen pre štúdium dejín ruského pravopisu, ale pre štúdium dejín spisovnej ruštiny vôbec.

Pozorné preštudovanie Šapirovej príručky odporúčame každému, kto sa chce plodne zúčastniť na diskusii o našom pravopise.

Štefan Peciar

Prof. P. S. Kuznecov, *Russkaja dialektologija*, Učpedgiz, Moskva 1951, strán 142.

Klasická práca J. V. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy* opätovne vyzdvihla tvorivú silu a obrovský význam ľudu, tvorcu a nositeľa jazyka. Po stalinskej diskusii o jazykovede zväčšil sa záujem o skúmanie nárečí.

V úvode svojej práce prof. Kuznecov vymedzuje predmet dialektologie, rieši

otázku vzťahu nárečí k spisovnému jazyku, vzťahu nárečí k národným jazykom v kapitalistickom i socialistickom zriadení. Predmetom ruskej dialektologie je výskum nárečí ruského jazyka. Dialektologia je jedným z najdôležitejších zdrojov dejín ruského jazyka. Je to preto, že v nárečiach sa zachovali napríklad mnohé také tvary, ktoré sa v spisovnom jazyku už dávno nevyskytujú (na juh od Moskvy ešte dnes je tvar *svekry*, hoci spisovne je *svekvoty*). Ďalej nárečia spoločne s písanými pamiatkami dávajú plnší obraz historického vývoja ruského jazyka. Potom poznanie nárečových faktov má veľký význam pre pochopenie literárnej tvorby nielen v klasickej, ale aj v súčasnej socialistickej literatúre (napr. Šolochovov Tichý Don). Nakoniec poznanie nárečových faktov má aj praktický dosah pre rozvoj kultúry reči tak hovorovej, ako i knižnej, a to v škole i vo verejnom živote.

Každý národný jazyk zahrnuje v sebe mnoho miestnych nárečí, ktorých základnou črtou je, že slúžia ľudovým masám. V čase vzniku národného jazyka jedno z miestnych nárečí stáva sa základom národného jazyka a ostatné postupne strácajú svoju kvalitu, vlievajú sa do národného jazyka a miznú v ňom. Ale to sa deje pomaly, takže ešte dnes máme mnoho nárečových skupín, ktoré sa líšia od seba foneticky, gramaticky a lexikálne. Prof. Kuznecov poukazuje ďalej na hlboký rozdiel medzi sociálnymi a teritoriálnymi nárečiami, ako i na vzťah nárečí k celonárodnému a spisovnému jazyku. V smysle stalinského učenia zdôrazňuje, že dnešný stav nárečí pochopíme len vtedy, keď si preskúmame dejiny ich vývoja v súvislosti s históriou ruského národa.

Prof. Kuznecov — podľa Marxa a Engelsa — naznačuje tri možné cesty formovania národných jazykov: jedna ide cez historický rozvoj jazyka z hotového materiálu (románske a germánske), druhá ide cez kríženie a miešanie národov (anglický jazyk) a tretia cez koncentráciu dialektov v jediný národný jazyk. Dnešné východoslovanské jazyky sa vytvorili tretou cestou, t. j. koncentráciou nárečí, podmienenou ekonomickou a politickou koncentráciou.

V ďalších odsekoch sleduje prof. Kuznecov vzájomný vzťah nárečí a spisovného jazyka v jednotlivých obdobiach. Živý starovýchodoslovanský jazyk ľudu sa stal základom pre staroruský spisovný jazyk (akademik Obnorskij). Len po príchode kresťanstva do Rusi cirkevná slovančina plnila funkciu spisovného jazyka až do XVII. storočia. Pretože za feudalizmu cirkev hrala v spoločenskom a hospodárskom živote významnú úlohu, cirkevná slovančina presahovala rámec kultovej reči a užívala sa aj v literárnych žánroch. Pravda, podliehala vplyvu starovýchodoslovanských nárečí (staroruských) — z kijevskej, novgorodskej oblasti atď. Konečne v pamiatkach zo XVI.—XVII. storočia živý jazyk ľudu si vydobýja svoje domovské právo vo všetkých literárnych žánroch a cirk. slovančina sa začína používať výlučne v cirkvi. Rozumie sa však, že ani národný spisovný jazyk nezostal bez vplyvu so strany cirkevnej slovančiny, najmä jeho slovná zásoba.

V súvislosti so vznikom a rozvojom nárečí prof. Kuznecov hovorí, že ak za feudalizmu vznikajú a rozvíjajú sa miestne nárečia v závislosti od feudálnych hospodárskych vzťahov, v kapitalistických pomeroch sa začínajú stierať ostrejšie hranice medzi nárečiami a nárečia začínajú strácať postupne — ale veľmi pomaly a v závislosti od konkrétnych podmienok — svoju kvalitu aj tým, že sa začínajú vlievať do spisovného jazyka.

Z kapitalistických hospodársko-spoločenských vzťahov vyplýva však nielen vzťah nárečí k spisovnému jazyku, ale aj vzťah spisovného jazyka vládnuceho národa k spisovnému jazyku národa potláčaného. V kapitalizme zákonite vzniká teória, podľa ktorej v kapitalistickom štáte jestvuje len jeden národný jazyk, a to národný jazyk vládnuceho národa, kým ostatné sú len jeho nárečiami.

Po Veľkej októbrovej revolúcii v Sovietskom sväze vplyv spisovného jazyka na miestne nárečia sa zosilnil a nárečia viac-menej pomaly strácajú svoju kvalitu. Ale jazyk sa vyvíja pomaly, a tak miestne nárečia sú dodnes zachované ešte vo vyhranenej podobe — aspoň u staršieho pokolenia. Po Veľkej októbrovej revolúcii aj vzťah medzi národnými jazykmi sa zmenil a národné jazyky sa dnes v Sovietskom sväze rozvíjajú neobmedzene do šírky a hĺbky.

V ďalšej časti svojej práce vyznačuje prof. Kuznecov, v čom sa ruský jazyk odlišuje od ostatných východoslovanských jazykov (ukrajinského a bieloruského) foneticky, gramaticky (hlavne morfológicky, a potom aj syntakticky) a lexikálne. Potom nasleduje partia o ruských nárečiach, v ktorej autor podrobne charakterizuje jednotlivé nárečia so stránky fonetickej (prízvuk, prízvučné a bezprízvučné samohlásky, spoluhlásky), so stránky morfológickej (skloňovanie podstatných mien, skloňovanie zámen a prídavných mien, sloveso) a so stránky syntaktickej a lexikálnej. Len po tejto charakteristike sa zaeľujú ruské nárečia do skupín (severoveľkoruské, juhoveľkoruské a stredoveľkoruské).

Pre našich dialektologov je veľmi poučná posledná časť práce prof. Kuznecova, v ktorej opisuje metódy skúmania nárečí. Pri výskume možno postupovať tak, že alebo opíšeme a preskúmame všestranne jedno nárečie, alebo opíšeme vzájomný vzťah rôznych nárečí, ich teritoriálne rozšírenie a zaeľíme ich. Na to však potrebujeme presné fonetické zápisy (monologické alebo dialogické), a to alebo súvislé texty alebo aspoň celé vety — hlavne pre syntaktické zvláštnosti nárečia. Pre fonetický a morfológický výskum stačia aj zápisy jednotlivých slov. Pri výskume postupujeme ďalej tak, že postihneme alebo historický vývin nárečia, alebo dynamiku jeho vývinu v súčasnosti. Pri všestrannom výskume nárečia treba dávať pozor na diferenciáciu reči v rozličných vrstvách obyvateľstva. Muži si v menšej miere ako ženy uchovávajú črty miestneho nárečia, pretože poväčšine slúžili v armáde. A staršie zvláštnosti sa lepšie udržiavajú v reči starcov a starých žien ako u príslušníkov mladšieho pokolenia.

Pre výskum nárečia nie sú všetky texty a zápisy rovnako hodnotné. V piesňach sa stretáme s rôznymi tradičnými archaizmami, preto piesne v pomere k textom zo živej bežnej reči sú pre dialektologa menej významné a strácajú svoju hodnotu úplne vtedy, keď nevznikli na základe daného nárečia. Takéto texty majú pomocný charakter.

V starších dialektologických prácach, pripomína prof. Kuznecov, sa nárečia opisovali alebo tak, že sa porovnávaly so spisovným jazykom, alebo tak, že sa pri opisovaní javov použila historická metóda. V súčasnej dialektológii, hovorí prof. Kuznecov, sa uplatňuje princíp skúmania súčasného stavu nárečia. Pravda, tento princíp nevyklučuje porovnanie nárečia so spisovným jazykom a s faktmi z predošlých historických období. Prof. Kuznecov upozorňuje na možný vplyv spisovného jazyka a na súčinnosť nárečí i v podmienkach feudálnej uzavretosti územných oblastí.

Svoju prácu uzaviera prof. Kuznecov tým, že stručne oboznamuje so stavom práce na nárečovom atlase a s plánom výskumu ruských nárečí aj so stránky syntaktickej i lexikálnej.

Naši dialektológovia nájdu v Ruskej dialektológii prof. Kuznecova návod, ako spracovať a opísať nárečový materiál vo svetle stalinského učenia o jazyku.

Pavol Ondrus

Český jazyk. Cvičebnice českého jazyka pro druhou třídu středních škol. — Spracovala komisia pre učebnice českého jazyka pod predsedníctvom prof. Dr. B. Havránka. Členovia komisie: Dr. G. Janáček, Dr. A. Jedlička, J. Jelínek, J. Višňák, Dr. J. Zima, Dr. A. Získal.

Učivo má cvičebnica zadelené takto: veta, sloveso, súvetie, docvičovanie tvaroslovia pri substantívach (kolísanie a výnimky), pri adjektívach, tvaroslovie čísloviek, predložky, tvaroslovie zámen. Ťažiskom je učivo o slovese a skladba (veta a súvetie). Preto sú tieto partie zaradené na mesiace, v ktorých sú žiaci najvýkonnejší.

Zarába však usporiadanie týchto partií: veta, sloveso (tri mesiace), súvetie. Náuku o skladbe rozdeľuje dlhé učivo o slovese. Systém sa ním ruší a metodicky sa to tiež nezdá hospodárne.

Učivo je rozvrhnuté na lekcie tak, aby každá z nich obsahovala jeden alebo dva samostatné gramatické javy. Každá lekcia sa zpravidla začína východiskovým textom. Oň sa opiera výklad, ktorým sa dochádza k všeobecným pravidlám. Na konci výkladu sa gramatické pravidlá shrnújú a aplikujú na hojných pripojených cvičeniach.

V úvodnom oddiele sa podáva šťastlivou formou učivo o štýlovom rozvrstvení jazyka (Reč umělecká, sdělovací, odborná), o spisovnej výslovnosti domácich i prevzatých slov a o slovnom prízvuku. Výklady dopĺňujú priliehavé cvičenia.

Druhý oddiel, zahrnujúci učivo o jednoduchej vete, má niektoré malé nedostatky. Tak samy nadpisy by mali byť vhodnejšie volené. Na str. 23 medzi inými je nadpis „*Podmět neurčitý a neslovesný přísudek*“. Nevedno, ako tieto veci spolu súvisia. Na str. 41 je nadpis „*Prízvuk větný a důraz*“. Je otázka, či tieto dva termíny nemajú rovnaký význam. Na str. 24. sa preceňujú vedomosti žiakov pri otázkach: Jsou věty „Byl těžce nemocen. Odmítl odletět a opustit své druhy. Mrtvého hrdinu pochovali v Lomnické dolině“ jednočlenné? Proč nejsou? — Takúto vec nemožno riešiť v učebnici otázkou. Žiakovi treba ukázať, že podmet nájde podľa koncovky slovesa (holého prísudku) v predchádzajúcich vetách, teda že takéto vety nie sú bez podmetu. Tak isto (pomocou koncovky slovesa) treba ďalej rozlíšiť vety so zamlčaným podmetom a vety s neurčitým podmetom. Nestalo sa tak ani vo výklade ani v shrnutí. Ďalej mali byť v shrnutí oba druhy viet nejakto pomenované. Metodicky účinnejšie sa dajú využiť príklady v tomto shrnutí vo vete: Věty, jež nelze rozložit na tyto dvě části, jsou věty jednočlenné, a to slovesné nebo neslovesné (na př. sněží, bolí ho na prsou, konec!), a to takto: Věty, jež nelze rozložit na tyto dvě části, jsou věty jednočlenné, a to slovesné (Sněží. Bolí ho na prsou.) nebo neslovesné (Konec!). Shrnutie o citoslovciach mohlo byť starostlivejšie. Najskôr mala byť poučka o tom, že citoslovci fungujú ako citoslovné vety, ako ich vtedy oddeľujeme v reči i v písme, potom mala nasledovať

poučka, ako sa citoslovčia používajú, keď zastupujú prísudok (sloveso), predmet, podmet ap. Oba prípady mali byť ilustrované názornými príkladmi.

Rozvíjajúce vetné členy (predmet, príslovkové určenie, prívlastok shodný a neshodný) sa tu preberajú v jedinej dvojhodinovej lekcii. To je málo, i keď je to opakovanie. V shrnutí sa dozvedáme o predmete a o prívlastku. Chýba zmienka o tom, čo je príslovkové určenie.

V shrnutí o vetnom prízvuku (str. 42 n.) sa uvádza, že „v reči vzrušené často meníme bežný poriadok slov, abychem dali na koniec slovo vyjadrujúce jadro myšlenky, na ktoré klademe dôraz.“ Ide o aktuálne vetné členenie. Pri tomto vetnom členení jadro výpovede však kladieme na začiatok vety a na koniec vety kladieme východisko výpovede.

Výklady o slovese sa začínajú obrázkami, čo pokladáme i pre tento stupeň za správne. Jednoducho a dobre sa tu vysvetľuje rozdiel medzi slovesami predmetovými a podmetovými. Taktiež vidové rozdiely sa tu učí žiak rozoznávať vhodným spôsobom (dokonavosť a nedokonavosť podľa toho, či tvoria budúci čas jednoduchým tvarom alebo opisným). I časovanie sloves je zvládnuté ľahko. Slovesá sa tu delia na päť skupín podľa tretej osoby sg. prítomného času a súčasne sú naznačené odchýlky minulého kmeňa pri jednotlivých vzoroch, pri ktorých sa vyskytujú.

Štvrtý oddiel obsahuje výklady o súvetí. Prvá lekcia „Věty hlavní a vedlejší“ nerieši problém tak, ako by mala. Výklad i shrnutie je abstraktné, ťažké; hodilo by sa na III. stupeň a na opakovanie pre tých, ktorí vec ovládajú. Rozoznať hlavnú vetu od vedľajšej patrí k základným vedomostiam pri súvetí, táto lekcia však toto žiakovi neumožnila. Oveľa prijateľnejšie sú spracované výklady ďalšej partie „Druhy vět vedlejších“. Metodicky najhospodárnejšie je začať náuku o súvetí súvetím podradovacím, t. j. vlastne vetou jednoduchou, v ktorej niektorý vetný člen je vyjadrený celou vetou. Táto lekcia obsahuje všetky druhy vedľajších viet okrem prísudkových a doplnkových. V jej shrnutí sa vyskytujú pre tento stupeň nepotrebné ťažké štylizácie, napr.: „Souvětí podřadné vyjadřuje myšlenkový vztah závislosti větami hlavními a na nich závislými větami vedlejšími“, alebo „Věty vedlejší rozlišujeme podle větného poměru k větě řídící na věty podmětne, předmětne...“ atď. Na tomto stupni stačí uviesť: Vety vedľajšie rozlišujeme podľa toho, aký vetný člen riadiacej vety zastupujú, na podmetové, predmetové atď. Vynaliezavo sa začína výklad o priamej reči. Vychádza sa od nepriamej reči, ktorú možno meniť na priamu. Poukazuje sa tu i na to, ako sa pri čítaní odlišuje priama reč od vety, ktorá ju uvádza. Učebnica neobsahuje výklady o priraďovacom súvetí.

Piaty oddiel (Podstatná jména) má prvú lekcii o tvorení podstatných mien odvodzovaním. Vhodne sa tu preberajú najbežnejšie produktívne prípony nielen s formálnej stránky, ale poukazuje sa i na ich význam, resp. viaceré významy. V ostatných lekciiach sa preberajú výnimky pri skloňovaní mužských, ženských, stredných substantív a skloňovanie cudzích slov. I keď skloňovanie výnimiek metodicky a vecne učebnica dobre zvládla, predsa sa nám zdá neúplným. Výnimky sa tu totiž traktujú bez akéhokoľvek opakovania a spojovania s pravidelnými javmi pri skloňovaní. Osnovy žiadajú, aby žiak na konci druhej triedy strednej školy ovládol celý systém skloňovania a časovania. Teda druhá trieda má naučiť

nielen výnimočné javy pri skloňovaní, ale aspoň v najhrubších črtách opakovať pravidelné javy skloňovania z I. triedy a vytvoriť tak z nich syntézu, celkový systém.

V ďalšom oddiele lekcie o prídavných menách sú spracované priam majstrovsky. Obsahujú hojnosť výstižných, užitočných cvičení. Niekedy (v lekcii „Stupňovanie prídavných jmen a příslovci“) sa zachádza hádam až príďaleko v tom smere, že učebnica sa stáva teóriou štylistiky (nepreberá sa len porovnávanie stupňovanie, ale i elácia, nadsádzka, stupňovanie pomocou prísloviak, opakovaním rovnakých slov). V lekcii „Předložky“ popri pôvodných predložkách sa venuje značná pozornosť predložkám sekundárnym (napr. *během, kolem, mimo, místo, pomocí* ap.), čo je učebnici na osoh, lebo pri vetnom rozbere si žiaci nevedia s takýmito slovami dať rady. V shrnutí tejto lekcie sa príliš objektivisticky konštatuje, že predložková väzba býva „pak zpravidla buď předmětem nebo přísloveným určením“. Malo tu byť opačné poradie: predložkové väzby vo veľkej väčšine prípadov bývajú príslovkovým určením; predmetom sú iba vtedy, keď sloveso vyžaduje predložkovú väzbu.

Záverom je pripojená lekcia o umeleckej reči, ktorá nabáda žiaka, aby nevidel svoj cieľ len v bežnom ovládaní vyjadrovacích prostriedkov materinského jazyka, ale aby cítil potrebu prepracúvať a cibriť svoj prejav hovorený i písaný.

Všetko, čo je v učebnici, musí mať žiak odôvodnené. Nie je dostatočné uviesť v shrnutí napr. takéto poučky: „Rozeznáváme slovesa dokonavá a nedokonavá. Dokonavost a nedokonavost sloves se nazývá vid slovesný“ (lekcia 12); alebo: „Rozeznáváme osobní zájmena osoby první (*já, my*), druhé... atď. (lekcia 33). Žiakovi sa žiada vedieť nielen to, že rozeznáváme, ale i prečo a podľa čoho rozeznáváme. Týmto údajmi treba spomínané poučky doplniť.

Východiskové texty k lekciam sú zväčša pôvodné alebo upravené úryvky. Zpravidla obsahujú dostatok potrebného gramatického javu, okrem ojedinelých výnimiek (napr. v lekcii 14); text v tretej lekcii je násilne preplnený cudzími slovami. Časť textov je využitá len neúplne. Bolo ich možno použiť či pre výklad či ako cvičenia (napr. 33, 34).

Cvičení obsahujú jednotlivé lekcie zpravidla dosť a sú také, čo osvetľujú patričný gramatický jav s rozličných strán. V lekciiach 12, 21, 23, 25, 28 je málo cvičení. V niektorých lekciiach sú cvičenia nedobre usporiadané. Začínajú sa najťažším alebo najkomplexnejším cvičením (lekcie 4 a 29), alebo precvičujú jav nevysvetlený vo výklade (lekcia 8). Učebnica obsahuje málo pravopisných cvičení. V druhej triede strednej školy, kde sa končí systematický výcvik v pravopise, treba na toto zvlášť pamätať.

Ján Oravec

DROBNOSTI

Prispieť na niečo — prispieť k niečomu. — V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sa v kapitolke *Niektoré nesprávne užívané predložky a predložkové výrazy* na str. 107 ako nesprávne uvádzajú spojenia „ku poďivu“, „ku príkladu“, „ku svojej škode“, „ku pomoci“, „výzva k poplachu“ a vo všetkých prípadoch sa tu predložka *ku* káže nahradzovať predložkou *na*. Podľa dnešného

stavu spisovnej slovenčiny je to tak skutočne správne. Lenže táto zásada mala ďalšie dôsledky; začal sa temer všeobecný boj proti predložke *k*, a to aj v takých významoch, kde nejde priamo o vyjadrenie účelu.

Takýmto jednostranným chápaním zásady o používaní predložky *na* miesto predložky *k* sa však v mnohých prípadoch jazyk ochudobňuje o jemné významové odtienky. Veľmi často sa stretávame napr. so spojeniami *prispieť na niečo*, *siahnuť na niečo* aj vtedy, keď nejde o význam konkrétny, ale o význam abstraktný. Z porovnania takých dvojíc ako *prispieť na stavbu kultúrneho domu*, *na pomník*, *na Fond solidarity* proti spojeniam *prispieť ku zvyšovaniu kultúrnej úrovne*, *ku zvýšeniu produktivity práce*, *k výstavbe socializmu* jasne vidieť významový odtienok medzi väzbami s predložkou *na* (význam konkrétny) a väzbami s predložkou *k* (význam abstraktný). Taký istý významový odtienok je aj medzi spojeniami *siahat k obranným prostriedkom*, *siahnuť k iným opatreniam* a spojeniami *siahat na život niekoho* (vo význame ukladať o život, klásť ruku na niekoho).

Z uvedených príkladov vidieť, že nesmieme za každú cenu vyhýbať väzbám s predložkou *k*, ale práve naopak, využívať ich na rozlíšenie významu.

V. Dujčíková

Ľudskosť a ľudstvo. — Spisovateľovi Dominikovi Tatarkovi sa pritrafila neprijemná chyba, že si poplietol slová *ľudskosť* a *ľudstvo*. Vo svojom prejave „Slovo XIX. sjazdu našim spisovateľom“, uverejnenom na titulnej strane Pravdy z 22. októbra 1952, napísal: „Geniálne dielo Stalinovo (Ekonomické problémy socializmu v SSSR — Š. P.) otvorilo nám bránu do epochy komunizmu. Miliónové masy pracujúceho ľudu, čo si prečítaly a osvojily ľudské poklady tohto diela — som presvedčený, — nebudú môcť hrešiť dedičným hriechom *ľudskosti* — nevedomosťou v základných otázkach života.“

Súdr. Tatarka tu chcel zrejme hovoriť o „dedičnom hriechu“ všetkých ľudí. Ale pre pojem „všetkých ľudí“ máme v slovenčine pomenovanie *ľudstvo*, utvorené príponou *-stvo*, ktorou sa tvoria aj iné podobné abstraktá (napr. *Slovanstvo* = všetci Slovania, *rastlinstvo* = súhrn rastlín, *mužstvo* = všetci hráči ako celok, napr. jedenástka ap.). Slovo *ľudskosť*, ktoré v uvedenom kontexte použil D. Tatarka nesprávne, je síce tiež abstraktum, ale iného druhu a iného významu ako slovo *ľudstvo*. Kým slovo *ľudstvo* je utvorené príponou *-stvo* od základného slova *ľud* (*ľudia*) a znamená „súhrn ľudí“, zatiaľ slovo *ľudskosť* je utvorené príponou *-osť* od prídavného mena *ľudský* a znamená „vlastnosti, správanie sa typické pre ľudí“. Slovo *ľudskosť* je synonymum slova *humanita*.

Podobné abstraktum na *-osť* možno v slovenčine utvoriť temer od každého prídavného mena (napr. *detský* — *detskosť* „vlastnosti, správanie sa charakteristické pre deti“, *veľký* — *veľkosť* „vlastnosť niekoho alebo niečoho veľkého“, *rýchly* — *rýchlosť* „vlastnosť niečoho rýchleho“, *zverský* — *zverskosť* „vlastnosti, správanie sa charakteristické pre zver“ ap.).

Hovoríme napr.: *Sovietsky sväz je nádejou celého mierumilovného ľudstva*; *vývin ľudstva*, *dejiny ľudstva*. — *Škola je dieľňou ľudskosti* (Komenský); *zločin proti ľudskosti*.

Nemožno však hovoriť o nevedomosti ako o „dedičnom hriechu“ ľudskosti, ako to napísal s. Tatarka. Spojenie „dedičný hriech ľudskosti“ má celkom iný význam, ako mu dal spisovateľ Tatarka. Slovo „ľudskosť“ je v tomto spojení v genitíve. Ide o genitív prívlastkový, ktorým sa bližšie určuje význam nadradeného výrazu. (= Aký dedičný hriech?) Celé spojenie dáva teda význam, ako keby ľudskosť bola „dedičným hriechom“. To však spisovateľ Tatarka rozhodne nechcel povedať.

Z tohto príkladu vidno, ako je dôležité používať slová v správnom význame. Tým dôležitejšie je to u známeho spisovateľa, ktorého slovo si všetci vážia a čítajú.

Š. Peciar

Odkaz do *Rudnian rudnianskym baníckym učňom*. — Takto znie správne 2. pád a prídavné meno od mena obce *Rudňany* (ako od *Topoľčany* sú tvary z *Topoľčan*, *topoľčiansky*, *Topoľčianka*). Niektoré naše časopisy píšú tieto tvary správne, ale v *Práci* dopisovateľ z *Rudnian* sústavne nerešpektuje spisovné tvary.

Národná a stredná škola v Rudňanoch si musia osobitne všimnúť naše upozornenie a nacvičiť tieto spisovné tvary so svojimi žiakmi. Podobne škola vychovávala mladých baníkov. Ale aj správa národného podniku musí vniesť uvedené spisovné tvary do svojej korešpondencie, propagačných plakátov, ktorými získava banícky dorast. Gramatické a pravopisné pravidlá platia rovnako pre všetky krajové oblasti nášho národného jazyka, teda aj pre východoslovenskú nárečovú oblasť.

Uhlár

Toto zväčšené číslo Slovenskej reči (40 strán) vydávame v Mesiaci česko-slovensko-sovietskeho priateľstva.

Dva preklady z ruštiny a referáty o dvoch nových sovietskych jazykových publikáciách, zaradené do tohto čísla, majú prispieť k zintenzívneniu prenášania sovietskych skúseností do všetkých oblastí našej jazykovedy, najmä do vyučovania materinského jazyka. Redakcia Slovenskej reči sa pri tejto príležitosti zaväzuje, že bude sústavnejšie ako doteraz referovať o najnovších sovietskych jazykových publikáciách.

Redakcia

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka SAVU. — Tlačia Stredoslovenské tlačiarne, národný podnik, základný závod v Martine. — Povoľené výmerom PIO č. 21.098/51-II/3-413. — Novinové výplatné povolené čis. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto číslo vyšlo v novembri 1952.

Knihy a časopisy, ktoré došli do redakcie

Základná jazykovedná terminológia. Odborná terminológia, sv. 1. SAVU, Bratislava 1952.

Knižka rytmovní. Pamiatky staršej literatúry slovenskej, sv. 1. SAVU, Bratislava 1952.

Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení, V. ročník (za rok 1951). SAVU, Bratislava 1952.

Sovětská věda — jazykověda II, 5.

Učiteľské noviny (bežné čísla).

Redakcia odkúpi

voľné exempláre 4. čísla XVII. ročníka Slovenskej reči